

ΤΑ ΑΦΘΟΝΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ
ΖΗΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Σχήματα μας χάρισε το παρελθόν άφθονα.
Εμείς ακόμα έχουμε την ανάγκη να αποσχηματοποιούμε.

Αν με τον τρόπο αυτόν βοηθή την έρευνα να ξεφύγει από τα γνωστά και αόριστα σχήματα,
ώστε να μπορέσει να αναπλάσει και εικόνες ζωής, κάποτε, αυτό και μόνον θα είναι η πλήρης ικανοποίησή μου.

ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ (1917-2001)

Ο Τομέας Μεσαιωνικών και Νέων Ελληνικών Σπουδών του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. διοργανώνει την Ι΄ Επιστημονική Συνάντηση (3-6 Οκτωβρίου 2002) που αφιερώνεται στη μνήμη του Άλκη Αγγέλου, καθηγητή της Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας από το 1975 έως το 1984.

Τους θεματικούς άξονες του συνεδρίου ορίζουν οι επιστημονικές ζητήσεις του ίδιου του τιμωμένου, στο μεταίχμιο της νεοελληνικής παιδείας και του δυτικού στοχασμού, αφενός, και αφετέρου, της φιλολογικής ανάγνωσης και της προσφυγής σε όμορα γνωστικά πεδία (ιστορία, φιλοσοφία, κοινωνικές επιστήμες). Το έργο του Άλκη Αγγέλου, καθώς μετατοπίζει το ερευνητικό αντικείμενο από τη λογοτεχνία στην παιδεία και το προβάλλει στον ορίζοντα των συγκριτολογικών σπουδών, συμβάλλει στην καλλιέργεια της ιστορικής αυτογνωσίας, αναστοχάζεται τους όρους και τις προϋποθέσεις της και ασκεί κριτική στα «γνωστά και αόριστα» ιδεολογικά και μυθολογικά σχήματα, με ιδιαίτερη έμφαση στην παιδεία της Τουρκοκρατίας και στην ανάδυση του νεότερου ελληνισμού.

Σκοπός της Επιστημονικής Συνάντησης είναι να συζητήσει και να προεκτείνει το ιστοριογραφικό αυτό πρόγραμμα στη θεωρία και την πράξη, επιμένοντας σε επιμέρους θεματικούς άξονες και μεθοδολογικά ερωτήματα, όπως προκύπτουν από τις συγκριτολογικές αποσχηματοποιήσεις.

1. Τα ερωτήματα της ιστορίας των ιδεών και των επιστημών, όπως αυτά επανατίθενται στο πλαίσιο της *διανοητικής ιστορίας* ή του (*νέου*) *ιστορικισμού* στη θεωρία της λογοτεχνίας.
2. Η ιστορικότητα των λειτουργιών και των αναγνωστικών πρακτικών του αισθητικού λόγου και οι εξ υστέρου ιστοριογραφικές χρήσεις του.
3. Το θέμα της *απουσίας* (πρβ. *Πλάτωνος τύχαι* «Το διαφυγόν μυθιστόρημα») και της ανάγνωσής της ως συμπτώματος κατά την ερμηνευτική ανασυγκρότηση του παρελθόντος.
4. Το θέμα της *σπασμωδικής επιστήμης* και του ανιστορικού της κανόνα, και οι σημερινές δυνατότητες των συγκριτικών σπουδών.

Ο χρόνος των εισηγήσεων δεν θα υπερβαίνει σε καμιά περίπτωση τα 20΄. Παρακαλείσθε να δηλώσετε τη συμμετοχή σας και να αποστείλετε τον τίτλο και περίληψη της προτεινόμενης εισήγησης έως τις **15 Φεβρουαρίου 2002** είτε ηλεκτρονικά στη διεύθυνση του Γραμματέα της οργανωτικής επιτροπής (pehliv@lit.auth.gr) είτε ταχυδρομικά στη διεύθυνση: Α.Π.Θ., Φιλοσοφική Σχολή, Τομέας Μ.Ν.Ε.Σ. 54006, Θεσσαλονίκη. Η επιστημονική επιτροπή θα επιλέξει τις εισηγήσεις, θα καταρτίσει το πρόγραμμα των παράλληλων συνεδριών και θα σας ενημερώσει με εγκύκλια επιστολή.

Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος: Χ.Α. Καραόγλου (Διευθυντής Τομέα Μ.Ν.Ε.Σ.)

Μέλη: Β. Κατσαρός (Πρόεδρος Τμήματος Φιλολογίας), Ξ.Α. Κοκόλης, Μίλτος Πεχλιβάνος, Λίζυ Τσιφιμώκου,

Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, Μιχάλης Χρυσανθόπουλος

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Πρόεδρος: Λίζυ Τσιφιμώκου

Μέλη: Κώστας Γαβρόγλου, Διονύσης Καψάλης, Γιώργος Κεχαγιόγλου, Αντώνης Λιάκος, Βασίλης Παναγιωτόπουλος,

Στέφανος Πεσμαζόγλου, Μίλτος Πεχλιβάνος, Έλλη Σκοπετέα, Μαρία-Χριστίνα Χατζηιωάννου, Μιχάλης Χρυσανθόπουλος

Ο ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΕΝ ΑΚΡΙΒΟΛΟΓΟΥΣΕ Ο ΣΕΦΕΡΗΣ όταν στις 10 Μαρτίου του 1943, απευθυνόμενος στο ακροατήριο της διάλεξης που έγινε αργότερα η πασίγνωστη δοκιμή «Ένας Έλληνας – ο Μακρυγιάννης», έλεγε: «Είμαι, με κάποιον τρόπο, ο πρώτος μάρτυρας που ακούτε για μian άγνωστη υπόθεση». Φυσικά δεν αποκλείεται καθόλου εκείνη την ημέρα στην Αλεξάνδρεια να μην υπήρχε μέσα στην αίθουσα ούτε ένας που να είχε πιάσει στα χέρια του τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη ή να ήξερε στιδήποτε πέρα από όσα λένε «οι φυλλάδες της ιστορίας», για να θυμηθούμε μια άλλη, σημαδιακή φράση του Σεφέρη. Τα λόγια του όμως προσδίδουν στην περίπτωση έναν εναρκτήριο τόνο, ο οποίος δεν της ανήκει. Γιατί στην πραγματικότητα, ο πρώτος μάρτυρας για την υπόθεση του Μακρυγιάννη δεν ήταν ο Σεφέρης, αλλά ο Γιάννης Βλαχογιάννης. Και όχι μόνο επειδή ανακάλυψε το άγνωστο χειρόγραφό του και ξόδεψε δεκαεφτά ολόκληρους μήνες για να αποκρυπτογραφήσει λέξη προς λέξη το «απελέκητο γράψιμο» του στρατηγού. Η συμβολή του δεν περιορίζεται στην αποκατάσταση του κειμένου, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Σεφέρης, επιδεικνύοντας τη χαρακτηριστική τάση της γενιάς του '30

να διογκώνει το ρόλο της στα νεοελληνικά γράμματα. Ο Βλαχογιάννης επιχείρησε να κάνει και κάτι άλλο. Στην έκδοση του 1907 θα βρούμε και δύο δικά του κείμενα που παρουσιάζουν και σχολιάζουν τα Απομνημονεύματα. Το πιο γνωστό, επειδή περιλαμβάνεται στις περισσότερες επανεκδόσεις αλλά το λιγότερο σημαντικό, είναι η Εισαγωγή, η οποία, όπως γίνεται συνήθως σε τέτοιες περιπτώσεις, μας δίνει το γενικό πλαίσιο, δηλαδή εντάσσει την αυτοβιογραφική εξιστόρηση του Μακρυγιάννη στην ευρύτερη ιστορική αφήγηση, καλύπτει κάποια κενά, λέει τι συνέβη στην περίοδο από το τέλος του χειρογράφου μέχρι το θάνατο του συγγραφέα, και κυρίως μας προδιαθέτει ευνοϊκά για τα Απομνημονεύματα, επικροτώντας τις απόψεις του συγγραφέα για πρόσωπα και καταστάσεις. Το άλλο κείμενο είναι ο Πρόλογος τον οποίο έγραψε ο Βλαχογιάννης έχοντας κατά νουν έναν διαφορετικό, πολύ πιο ουσιαστικό και φιλόδοξο στόχο: να επιβάλει ένα αναγνωστικό πρότυπο, δηλαδή, να μας υποδείξει πώς πρέπει να διαβάσουμε τον Μακρυγιάννη. Κι όπως θα δούμε το έκανε εφαρμόζοντας κάποιες ερμηνευτικές στρατηγικές, οι οποίες, είτε άμεσα επειδή σχετίζονται με θέσεις που έχουν συζητηθεί ευρύτατα, είτε έμμεσα ως θεωρητικές προϋποθέσεις, συνθέτουν μια ιδιαίτερα ανθεκτική ιδεολογία για την ιστορία και την Ελλάδα, η οποία μέχρι σήμερα, στις αρχές του 21ου αιώνα, καλά κρατεί. Στον Πρόλογο λοιπόν θα βρούμε, σε μια πρώτη και σχετικά απλή εκδοχή, όλα σχεδόν τα κλειδιά που οι μεταγενέστεροι «μακρυγιαννολόγοι» χρησιμοποίησαν για να προσεγγίσουν τα Απομνημονεύματα. Με αυτή την έννοια κανείς τους δεν πρωτοτύπησε. Τα σχόλιά τους θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν προεκτάσεις, εκλεπτύνσεις ή παραλλαγές, οι οποίες κινούνται πάντα μέσα στα όρια που χάραξε ο άδικα παραμελημένος Πρόλογος του Βλαχογιάννη. Κάτι που φαίνεται καθαρά, αν κάποιος διαβάσει τα περί Μακρυγιάννη κείμενα με τη χρονολογική σειρά που γράφτηκαν, αρχίζοντας δηλαδή με τον Βλαχογιάννη, αντί να τα γνωρίσει, όπως όλοι μας σχεδόν, έχοντας πρώτα ανακαλύψει τα Απομνημονεύματα μέσα από το δοκίμιο του Σεφέρη. Κι αυτό σημαίνει ότι καλά θα κάνουμε να προσέξουμε ιδιαίτερα τον Πρόλογο, γιατί εδώ εντοπίζονται εν σπέρματι όλες οι θέσεις –αισθητικές, γλωσσικές, ιστορικές και γενικά ιδεολογικές– απ’ όπου ξεφύτρωσε ο αιθιαλής «μακρυγιαννισμός».

Ο ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΡΧΙΖΕΙ με ένα ερώτημα: «Εις τον αναγινώσκοντα τα Απομνημονεύματα του στρατηγού Μακρυγιάννη αμέσως από της πρώτης σελίδος γεννάται απορία μεγάλη, πώς άνθρωπος τόσο απλός το ήθος και τον νουν, στερούμενος παντελώς παιδείας οιασδήποτε, μόλις δε μαθών να χαράττει και συνδέη εις συλλαβάς τα γράμματα του αλφαβήτου, πώς εμφαντάστη εαυτόν ικανόν να καταστρώση επί του χάρτου έκθεσιν τόσον λεπτομερή, εκτεταμένην και αρτίαν όχι μόνο περί των ιδίων πράξεων αλλά και περί πλείστων άλλων συγχρόνων γεγονότων, εν συνοχή λογική και εν συγγραφική ενόττη τόσον τελεία, οποία η εν τω έργω τούτω του ρηθέντος στρατηγού». Η απάντηση του Βλαχογιάννη είναι ότι το ερώτημα, αν και προφανές, δεν ευσταθεί επειδή «ο εν τη ψυχῇ εδρεύων Λόγος δεν έχει ανάγκην των γραπτών κανόνων της ψυχράς γραμματικής και των στερεοτύπων ορισμών της διδασκομένης λογικής ίνα

εκδηλωθεί», άρα σφάλλουν όσοι «φαντάζονται πάντοτε ότι ίνα γράψη τις βιβλίον πρέπει να είναι σοφός. Είναι αὕτη κληρονομία εκ του σχολαστικού περελθόντος του ἔθνους ημών». Όπως αποδεικνύουν μάλιστα τα Απομνημονεύματα, ένας «άσοφος» –το τι σημαίνει αυτός ο όρος θα το διαπιστώσουμε στη συνέχεια– μπορεί να έχει πολύ «το βάθος το ψυχολογικόν» και να γράψει ένα «έργον σύνθετον ... και δυσκόλως αναλυόμενον δια προχείρου κριτικής».

ΤΑ ΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ μας φαίνονται σήμερα απολύτως φυσιολογικά, επειδή έχουν περιβληθεί εδώ και καιρό το μανδύα της κοινής δόξας. Εκείνο που ξενίζει λίγο είναι μια εμφανής διάθεση πολεμικής, η οποία κανονικά δεν συνοδεύει το αυτονόητο. Η παραφωνία όμως αποδεικνύεται χρήσιμη επειδή προδίδει την ιστορικότητα του εγχειρήματος. Παρά την περί του αντιθέτου εντύπωση και τα όσα ο ίδιος πιστεύει, ο Βλαχογιάννης δεν επικαλείται διαχρονικές αλήθειες, αλλά μιλάει τη γλώσσα του μαχόμενου δημοτικισμού στις αρχές του εικοστού αιώνα. Δηλαδή, μιλάει μέσα από μια συγκροτημένη ιδεολογία, η οποία λειτουργεί σε πολλά επίπεδα και έχει ήδη κατασκευάσει τις δικές της έννοιες. Πιο συγκεκριμένα, η απορία με την οποία ξεκινάει ο Πρόλογος, πώς δηλαδή κάποιος αγράμματος και «άσοφος» μπόρεσε να γράψει ένα αριστούργημα, συνδέει το απλό και ανεπιτήδευτο με το ωραίο (locus classicus του δημοτικισμού) και μας καλεί να διαπραγματευθούμε θεωρητικά τη σχέση ανάμεσα στους δύο όρους –ζήτημα διόλου απλό, με ό,τι συνεπάγεται αυτή η ειρωνική αντιστροφή– ενώ ταυτόχρονα προδιαγράφει τη γκάμα των αντιδράσεων που αρχίζουν από την προφανή διαπίστωση: «ο Μακρυγιάννης έγραψε ένα αριστούργημα *αν και* ήταν αγράμματος» για να καταλήξουν στο παραδόξο συμπέρασμα: «ο Μακρυγιάννης έγραψε ένα αριστούργημα επειδή ήταν αγράμματος». Η εισαγωγική αυτή παρατήρηση, σε συνδυασμό με την καταγγελία της «ψυχράς γραμματικής» και της «διδασκομένης λογικής», με το μοτίβο του ουσιαστικού βάθους που κρύβεται στην απλότητα, και κάποιες άλλες αναφορές στον «απεξηραμμένον λογιώτατον», δείχνουν καθαρά ότι η ανάγνωση του Μακρυγιάννη είναι μια επί μέρους κίνηση στην ευρύτερη σύγκρουση μεταξύ δημοτικών και καθαρευουσιάνων· την οποία δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε πάλη του φωτός με το σκοτάδι. Αν τα λόγια του Βλαχογιάννη ηχούν στα αυτιά μας ανεπιληπτα, είναι επειδή εμείς, οι επίγονοι των δημοτικών που κέρδισαν τον πόλεμο, έχουμε ξεχάσει τι διακυβεύτηκε τότε, και κυρίως πώς διακυβεύτηκε. Η ιστορία δεν γράφεται απλώς από τους νικητές· συχνά γράφεται από την αμνησία που επιτρέπει η νίκη τους στο μέτρο που θεωρείται φυσιολογική. Ο Βλαχογιάννης όμως, ακόμα και στην πρώτη παράγραφο του Προλόγου, δεν αρκείται σε κάποιες γενικές ενδείξεις του δημοτικισμού του. Προαναγγέλλει επίσης έμμεσα το θεμελιώδες επιχείρημά του που λειτουργεί ως αναγνωστικό κλειδί: *ότι η αμεσότητα, δηλαδή η απουσία διαμεσολάβησης και επεξεργασίας, αποτελεί ύψιστη αρετή και γνώμονα αλήθειας*. Φυσικά, στην πρώτη αυτή φάση της ανάλυσής μας, η εν λόγω βασική αρχή του Βλαχογιάννη δεν μπορεί παρά να διατυπωθεί επιγραμματικά και αφηρημένα. Χρειάζεται όμως, για να μπορέσουμε στη συνέχεια να παρακολουθήσουμε πώς

οι διακλαδώσεις της απλώνονται σε ολόκληρο το κείμενο και του προσδίδουν αναγνωστική και ιδεολογική συνοχή.

ΑΣ ΕΠΙΣΤΡΕΨΟΥΜΕ στον Πρόλογο. Ο Βλαχογιάννης, αφού τον χαρακτηρίσει «έκθεσιν τόσον λεπτομερή, εκτεταμένην και αρτίαν», αισθάνεται την υποχρέωση να επιχειρήσει κάτι, στο οποίο όλοι οι μεταγενέστεροι αναγνώστες των Απομνημονευμάτων αρνήθηκαν να τον ακολουθήσουν: να εξετάσει την αξιοπιστία του Μακρυγιάννη ως ιστορικής πηγής. Ρωτάει: «Είναι ο Μακρυγιάννης αξιόπιστος και ειλικρινής αφηγητής;». Αν θεωρήσουμε την πρόθεση του Βλαχογιάννη αξιέπαινη, το ίδιο δεν ισχύει και για το αποτέλεσμα. Γιατί αμέσως μετά την ερώτηση παραθέτει το κριτήριο που θα καθορίσει την απάντηση: «Το ζήτημα τούτο εξαρτάται εκ της γνώμης ήν θα σχηματίση τις περί του προσωπικού χαρακτήρος του Μακρυγιάννη». Όποιος έχει διαβάσει τα Απομνημονεύματα ξέρει ήδη ότι αυτό ακριβώς το κριτήριο έχει προτείνει και ο ίδιος ο συγγραφέας για να θεμελιώσει την αξιοπιστία του: «Αν είμαι τίμιος άνθρωπος, θέλω γράψη την αλήθεια, καθώς έγιναν τα γραφόμενα, όπου θα σημειώσω». Για τον Βλαχογιάννη, ο οποίος στο σημείο αυτό υιοθετεί την άποψη του ανθρώπου που υποτίθεται ότι κρίνει, η ετυμολογία είναι σαφής: «Ουδείς θα δυνηθῇ να προσβάλῃ την φιλαλήθειαν, την ειλικρίνειαν και την αγαθήν προαίρεσιν του Μακρυγιάννη». Πού στηρίζει την εκτίμησή του; Ο Βλαχογιάννης διαπιστώνει κατ’ αρχάς ότι ο στρατηγός «γράφει τρόπον τινά δια της σπάθης και ουχί δια της γραφίδος» και παραδέχεται ότι αυτό «δεν παράγει την αρίστην εντύπωσιν περί τω απαιθεί σήμεραν και αμερολήπτω αναγνώστη». Ας μην βιαστούμε όμως να τον καταδικάσουμε, μας προειδοποιεί, επειδή ο τρόπος του «είναι σύμφωνος προς τον φυσικόν και ηθικόν χαρακτήρα του Μακρυγιάννη, ούτινος το ελάττωμα ή το προτέρημα, κατά περιστάσιν, εν πολέμω και εν ειρήνῃ, εν έργω και εν λόγῳ υπήρξεν η οργή». Και τούτο σημαίνει ότι ο γενναίος στρατηγός «δύναται μεν να αδικῇ εν τη φορά του λόγου αυτού, δύναται εν τη ζωηρά κινήσει των εαυτού αισθημάτων να βλέπῃ στενωτέρον τα τε πρόσωπα και πράγματα» αλλά –κι εδώ εντοπίζει ο Βλαχογιάννης το καίριο σημείο– «ουδέποτε... εν επιγνώσει του ψευδetai». Αν «υπάρχουσιν εν τοις Απομνημονεύματεσιν αυτού χαρακτηρισμοί προσώπων, διάλογοι, επιγράμματα οξύτατα, εισδύοντα οδυνηρώς εις την ψυχὴν, τραυματίζοντα την σάρκα», η αυστηρότητα του Μακρυγιάννη παραμένει αδέκαστη και οφείλεται στο γεγονός ότι «ούτος, ως δεν ηδυνήθη να κρύψῃ τα αμαυρά σημεία του χαρακτήρος των άλλων, ως εκθέτει την αντίληψιν αυτού περί των γεγονότων, ούτως αποκαλύπτει και εαυτόν και τας εαυτού πράξεις γυμνάς προ των αναγνωστών αυτού». Φαίνεται λοιπόν ότι, κατά τον Βλαχογιάννη, το πάθος του συγγραφέα εγγυάται τη φιλαλήθεια και την ειλικρίνεια, επειδή είναι γνήσιο και εκφράζεται άμεσα και χωρίς υστεροβουλία. Δηλαδή ο Μακρυγιάννης δεν θέλει, αλλά ούτε και μπορεί να κρύψει τίποτα, και για τον λόγο αυτό η μαρτυρία του αποδεικνύεται οδυνηρή και συγχρόνως πολύτιμη. Όσο δε για την οργή και την υπερβολική αυστηρότητα προς τους πάντες, ο Βλαχογιάννης του αναγνωρίζει την καλύτερη δυνατή δικαιολογία: «την προς την πατρίδα και την θρησκείαν αφοσίωσιν».

Ο ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ παραδέχεται ότι η φιλαλήθεια και η ειλικρίνεια μπορεί μεν να συγγενεύουν με την αμεροληψία και την αντικειμενικότητα –«αδελφαί ούσαι»– αλλά δεν ταυτίζονται. Για να είναι κανείς αντικειμενικός πρέπει να μην παρεμβάλλονται ορισμένοι παράγοντες τους οποίους κατονομάζει: οι βιωτικές σχέσεις, τα πάθη, τα συμφέροντα, οι ανάγκες και οι υποχρεώσεις. Χρειάζεται δηλαδή μια απόσταση από τα γεγονότα, κι αυτή ακριβώς την πολυτέλεια δεν διέθετε ο Μακρυγιάννης. Θα ήταν όμως μέγα σφάλμα να το θεωρήσουμε ελάττωμα, ισχυρίζεται ο Βλαχογιάννης. Ένας πραγματικός αγωνιστής «δεν ήτο... δυνατόν να εκφράζεται... ως ερημίτης καλόγερος», δηλαδή αποστασιοποιημένα και αντικειμενικά. «Τουναντίον μάλιστα. Τολμών μεν να είπωμεν ότι ουδ’ ὠφείλεν ν’ αποπειραθεί τοιούτου τινός έργου ανήρ τοιαύτης φλογεράς, αδαμάστου φύσεως». (Έμφαση στο πρωτότυπο). Κι αν είχε κάνει το λάθος να προσπαθήσει, όχι μόνο το αισθητικό αλλά και το ιστορικό αποτέλεσμα θα ήταν πενιχρό. Για τον Βλαχογιάννη, η αντικειμενική προσέγγιση της ιστορίας από έναν άνθρωπο σαν το γενναίο αγωνιστή του ’21 δεν μπορεί παρά να σημαίνει υποκρισία: «Η δῆθεν επιείκεια περί τα πρόσωπα και τα γεγονότα, η χλιαρότης του λόγου, το ήθος το *μισοκακόμοιρο* θα ήταν ψεύδη» μεγαλύτερα από οποιαδήποτε ανακρίβεια, εμπάθεια ή αδικία. Ο Μακρυγιάννης έγραψε όπως πολέμουσε: *παληκαρίσια, ρουμελιώτικα*, άνευ δόλου και ενέδρας. Τα *μασημένα λόγια*, ο φόβος της αληθείας, η δειλή επιφύλαξη, ο πλάγιος υπαινιγμός είναι άγνωστα εις αυτόν. Παρ’ αυτό η γραφίς είναι κοπτερόν όργανον βάλλον ευθύ, ως γιαταγάνι καταφερόμενον υπό σταθεράς, ατρομήτου χειρός». (Έμφαση στο πρωτότυπο).

ΣΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΑΥΤΟ πρέπει να σταθούμε λίγο για να βάλουμε σε κάποια τάξη τις παρατηρήσεις του Βλαχογιάννη περί αξιοπιστίας, οι οποίες, εκ πρώτης όψεως τουλάχιστον, φαίνονται ασαφείς, συγκεχυμένες και μάλλον αντιφατικές. Τι εννοεί όταν μιλάει για ειλικρίνεια; Ποια σχέση προϋποθέτει ανάμεσα στη φιλαλήθεια και την αλήθεια; Πώς μπορεί από τη μια μεριά να παραδέχεται ότι ο Μακρυγιάννης γίνεται συχνά άδικος και μεροληπτικός, ενώ από την άλλη ισχυρίζεται ότι δεν φοβάται την αλήθεια; Ή, ακόμα πιο παράδοξο, γιατί ένας αντικειμενικός παρατηρητής θα μας έδινε μια «αναληθή εικόνα των χρόνων εκείνων»; Όπως συμβαίνει πάντα όταν τίθεται θέμα αξιοπιστίας, οι εκτιμήσεις μας αποκτούν διαστάσεις επιστημολογικές, δηλαδή στην ουσία εφαρμόζουμε, είτε το γνωρίζουμε είτε όχι, μια θεωρία για την αλήθεια, ή αν η λέξη φοβίζει, για την έγκυρη γνώση. Το ίδιο κάνει και ο Βλαχογιάννης. Σε ένα πρώτο επίπεδο, ο τρόπος που αντιμετωπίζει το πρόβλημα ενθαρρύνει την εξής σύγχυση για την οποία μας έχει προδιαθέσει ευνοϊκά ένα κοινότατο φραστικό σχήμα: όποιος δεν λέει ψέματα, λέει την αλήθεια – και ο Μακρυγιάννης δεν λέει ψέματα. Αλλά η πολυσημία της λέξης «αλήθεια» επιβάλλει να είμαστε πολύ προσεκτικοί. Αν ισχύουν όσα υποστηρίζει ο Βλαχογιάννης, στα Απομνημονεύματα θα βρούμε μόνο την αληθινή άποψη του συγγραφέα για κάποια θέματα και όχι την αλήθεια γι’ αυτά. Ανάμεσα στα δύο υπάρχει τεράστια, κατηγορική απόσταση, εφόσον η αλήθεια στην ευρύτερη αποδοχή του όρου έχει μια γνωσιακή διάσταση που υπερβαίνει τις προθέσεις μας. Δηλαδή δεν αρκεί η θέληση να την

πούμε· πρέπει και να την ξέρουμε. Η σύγχυση έχει παρεισφρήσει στην αρχική ερώτηση, αν δηλαδή ο Μακρυγιάννης είναι «αξιόπιστος και ειλικρινής αφηγητής». Ο Βλαχογιάννης προφανώς κάνει το λάθος να ταυτίσει σωπηρά τις δύο ιδιότητες, και συνεπώς όποτε εντοπίζει τη μία θεωρεί δεδομένο ότι αποδεικνύει και την ύπαρξη της άλλης. (Η σύγχυση προκύπτει καθαρά μόλις θέσουμε το εξής ερώτημα, το οποίο ο Βλαχογιάννης αποφεύγει: αξιόπιστος ως προς τι;). Έτσι όμως η ταύτιση με την ειλικρίνεια στενεύει την αξιοπιστία του Μακρυγιάννη, η οποία περιορίζεται αναγκαστικά στις δικές του αντιδράσεις, και σημαίνει απλώς ότι δεν διστάζει να γράψει εκείνο που πραγματικά πιστεύει. Με άλλα λόγια, ο γενναίος στρατηγός το λέει, παληκαρίσια και ρουμελιώτικα, κι όποιον πάρει ο χάρος. (Το κατά πόσον κάτι τέτοιο ισχύει, όπως θέλει να πιστεύει ο Βλαχογιάννης, αποτελεί άλλο θέμα). Σε καμία περίπτωση όμως δεν μας παρέχει πρόσβαση στην ιστορική αλήθεια, ό,τι και να υποδηλώνει αυτός ο προβληματικός όρος, μόνο και μόνο επειδή είναι ειλικρινής. Για παράδειγμα, όταν αναφέρεται στον Καποδίστρια ή τον Μαυροκορ-

δάτο, δεν μαθαίνουμε την αλήθεια για τον Καποδίστρια και τον Μαυροκορδάτο, αλλά την αληθινή γνώμη του Μακρυγιάννη γι' αυτούς. Ή μάλλον, για να πάρουμε μια ιδέα των δυσκολιών που ο Βλαχογιάννης δεν αντιλαμβάνεται, μαθαίνουμε κάτι πολύ λιγότερο: τι ήθελε να γράψει ο Μακρυγιάννης για τον Καποδίστρια και τον Μαυροκορδάτο τη στιγμή που το έγραφε.

ΔΕΝ ΘΑ ΠΡΕΠΕΙ ΟΜΩΣ να αδικήσουμε τον Βλαχογιάννη. Ο πυρήνας της θεωρίας του δεν είναι μια τόσο απλή σύγχυση ως προς το τι σημαίνει αλήθεια. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αλλού βασίζεται και κάτι διαφορετικό προσπαθεί να μας πεί. Το οποίο θα αποδειχθεί εξ ίσου λανθασμένο, αλλά λανθασμένο κατά έναν τρόπο πολύ πιο συνθετο, ενδιαφέροντα και αποκαλυπτικό. Αν έσφαλλε, ήταν επειδή μερικές φορές φαίνεται να αποδίδει στον Μακρυγιάννη την ικανότητα να διαβάξει σωστά όλα τα κρίσιμα γεγονότα, μόνο και μόνο γιατί ήταν ειλικρινής και ντόμπρος, ένας πραγματικός ρουμελιώτης λεβέντης που δεν θα καταδεχόταν να πει ψέματα. Δυστυχώς όμως για τον Βλαχογιάννη, ακόμα και οι Ρουμελιώτες δεν ομολογούν λεβέντικα τις προκαταλήψεις τους, επειδή απλούστατα δεν τις θεωρούν προκαταλήψεις. Επί πλέον δε, η ιστορική τους αξία –και όχι η αξιοπιστία– προκύπτει από τον ιστορικά καθορισμένο χαρακτήρα των προκαταλήψεών τους. Εκείνοι που ακολούθησαν τον Βλαχογιάννη στάθηκαν λιγότερο προσεκτικοί. Όχι μόνο απέφυγαν ακόμα και να θέσουν θέμα αξιοπιστίας του Μακρυγιάννη ως ιστορικής πηγής, αλλά έσπευσαν να του αναγνωρίσουν το προνόμιο να διεισδύει άμεσα και χωρίς διαμεσολαβήσεις στην ουσία των πραγ-

μάτων. Αρχής γενομένης από τον Σεφέρη, με τον Λορεντζάτο να εγκρίνει και επαυξάνει, τα Απομνημονεύματα και στη συνέχεια τα Οράματα και Θάματα γίνονται η κιβωτός του νεοελληνισμού. Οι απόψεις του Μακρυγιάννη για τα μεγάλα και τα σημαντικά, όπως η πατρίδα, οι ξένοι, οι πολιτικοί, οι πρόγονοι, η θρησκεία, αναγορεύονται αποστάγματα σοφίας που η απλή επίκληση της αυθεντίας τους αρκεί γιά να κριθεί μια συζήτηση. Με τον Μακρυγιάννη πατάμε γερά στην ελληνική ουσία.

ΕΙΝΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ ΟΤΙ ως ιστοριοδίφης ο ίδιος, με γνώσεις για την Επανάσταση του '21 αχανείς και εγκυκλοπαιδικές, ο Βλαχογιάννης δεν παραβλέπει εντελώς τη σημασία που έχουν τα συγκεκριμένα στοιχεία, η απαραίτητη πρώτη ύλη της ιστοριογραφίας. Παραδέχεται ότι «η εκτίμησις εκάστου περιγραφομένου γεγονότος, μεγάλου ή μικρού, είναι ίδιον έργον του ιστοριοδίφου». Και λίγο πάρα κάτω σημειώνει: «η έρευνα πάσης πράξεως και παντός λόγου του Μακρυγιάννη ανήκει εις την γενικήν έρευναν του βίου αυτού, δύναται όμως να γίνη και ιδίας μακράς μελέτης θέμα. Το αυτό ρητέον και περί όσων ο Μακρυγιάννης γράφει ως προς τα έργα και τους λόγους των άλλων. Ο αναγνώστης λοιπόν... οφείλει πρώτον να εξετάση αν ο συγγραφεύς γράφει το αληθές εκάστοτε». Το νόημα των λόγων του είναι σαφές: έχουμε την υποχρέωση να εξετάσουμε τα γεγονότα. Παρ' όλα αυτά όμως, δίνει την εντύπωση ότι ο έλεγχος των ιστορικών στοιχείων είναι παραχώρηση ή μάλλον κάτι που στην περίπτωση του Μακρυγιάννη δεν έχει ιδιαίτερη σημασία. Η εντύπωση οφείλεται στη στάση του ίδιου του Βλαχογιάννη, ο οποίος αποφεύγει να επικαλεστεί συγκεκριμένα στοιχεία για να εδραιώσει την άποψή του ότι τα Απομνημονεύματα είναι «έκθεσις λεπτομερής και αρτία». Δεν απορρίπτει «τα αληθή εκάστοτε» ως κριτήρια αξιοπιστίας του ιστορικού· απλώς τα παρακάμπτει επειδή στον Μακρυγιάννη έχει ανακαλύψει κάτι άλλο, πολύ πιο αληθές και ουσιαστικό: την αμεσότητα και την εκφραστική ειλικρίνεια.

ΟΙ ΟΡΟΙ «αμεσότητα» και «εκφραστική ειλικρίνεια» δεν είναι άγνωστοι σε όσους έχουν ασχοληθεί με τον αγώνα του δημοτικισμού και κυρίως με το θεωρητικό του οπλοστάσιο. Φυσικά, δεν πρόκειται για διαχρονικές αρετές, όπως αφήνουν να εννοηθεί οι δημοτικιστές, αλλά για έννοιες που έχουν τη δική τους ιστορία. Η έμφαση στον αυθορμητισμό επειδή αρνείται να συμμορφωθεί με τα άψυχα και τεχνητά πρότυπα του κλασικισμού, αποτελεί κοινό τόπο τον οποίο οι δημοτικιστές, αυτοί οι κατ' εξοχήν ελληνοκεντρικοί, κληρονόμησαν από τον Herder και τον γερμανικό ρομαντισμό, ιδιαίτερα στη λαογραφική εκδοχή του. Στα καθ' ημάς, η ειλικρίνεια, δηλαδή η πιστή και άμεση αναπαραγωγή των αισθημάτων μέσα από μια ζωντανή και συνεπώς «φυσιολογική» γλώσσα, την οποία δεν έχουν νοθεύσει οι παρεμβάσεις των «μορφωμένων», γίνεται το βασικό επιχείρημα, η πολεμική ιαχή των δημοτικιστών στη μάχη εναντίον των οπαδών της καθαρεύουσας. Το θέμα θα αποδειχθεί εξαιρετικά πολύπλοκο παρά την προνομιακή θέση που αποδίδει στην απλότητα, και στη συνέχεια θα μας απασχολήσει εκτενώς. Στο σημείο αυτό όμως, ενώ εξετάζουμε τα κριτήρια αξιοπιστίας του Μακρυγιάννη, μπορούμε να δούμε καθαρά τους πολλαπλούς ρόλους που παίζει μια τέτοια προσέγγιση. Σε ένα

πρώτο επίπεδο, αυτή ακριβώς τη θεωρία επικαλείται ο Βλαχογιάννης, όταν ισχυρίζεται πως ο γενναίος στρατηγός όχι μόνο δεν μπορούσε αλλά και δεν έπρεπε να γράψει αντικειμενικά, «ως ερμημίτης καλόγερος» με «δήθεν επιεικεία περί τα πρόσωπα και τα γεγονότα», γιατί έτσι «θα παρέδιδε εις ημάς εικόνα αναληθή των χρόνων εκείνων, γέμουσαν υποκρισίαν και επομένως ουδεμιάς ιστορικής και φιλολογικής σημασίας αξίαν». Και την επικαλείται σε μια δική του παραλλαγή: την εκφραστική ειλικρίνεια του ρουμελιώτικου πάθους. Γράφει χαρακτηριστικά: «Πόσον όμως είναι πολύτιμος πάσα γνώμη και πάσα απόφασις, και η μάλιστα δυσμενής, εκπηδώς ως από κρατήρος εκ της ψυχής του συγγραφέως!» Φυσικά, όπως είπαμε ήδη, ο Βλαχογιάννης δεν απορρίπτει κατ' αρχήν την απάθεια και την αμεροληψία, και στη γενικότερη θεώρησή του έχει θέση η «καθαρά ιστορική αλήθεια». Όλα αυτά όμως ταιριάζουν στον ιστορικό που βρίσκεται πολύ κοντά στο λόγιο, ή ακόμα χειρότερα, στο λογιώτατο. Ο αγωνιστής Μακρυγιάννης καλείται να υπηρετήσει μια αλήθεια διαφορετική, και σύμφωνα με τον Βλαχογιάννη, ανώτερη: την αλήθεια του πάθους του.

ΑΝ ΚΑΠΟΙΟΣ ΒΙΑΣΤΕΙ να συμπεράνει ότι η αξιοπιστία του μειώνεται γι αυτόν ακριβώς το λόγο, ο Βλαχογιάννης, μετατοπίζοντας τη συζήτηση στο δεύτερο επίπεδο του επιχειρήματός του, θα απαντούσε ότι συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο: η θεωρία της εκφραστικής ειλικρίνειας δεν θεμελιώνει μόνο την αισθητική αξία της αφήγησης του Μακρυγιάννη· μας επιτρέπει επίσης να συλλάβουμε και την πραγματική σημασία της εθνικής παλιγγενεσίας την οποία αφηγείται. Εδώ η αμεσότητα λειτουργεί διαφορετικά και πολύ πιο ουσιαστικά. Δεν έχει να κάνει με κουβέντες έξω απ' τα δόντια, αλλά προκύπτει επειδή η γενεσιουργός αιτία της επανάστασης ήταν ένα πάθος για ελεύθερη έκφραση, ομοειδές με εκείνο του Μακρυγιάννη: «Η ιερά ημών Επανάστασις του 1821 υπήρξε γεγονός όλως έκτακτον, φέρον τους μεγάλους χαρακτήρας των χρόνων εκείνων οίτινες εγέννησαν αυτό και αναδείξαν την εξόχως πρωτότυπον και θαυμασίως εκφραστικήν μορφήν λαού νέου, ισχυρού και ιδιορρυθμού». Τώρα αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε πόσο μεγάλη σημασία έχει η αμεσότητα γιά τον «μακρυγιαννισμό», όπως τον κατασκεύασε ο Βλαχογιάννης και τον υιοθέτησαν οι μετέπειτα απόστολοί του. Ο Μακρυγιάννης και η Επανάσταση που αφηγείται είναι φυσιολογικά και αβίαστα ομοούσιοι. Γι' αυτό φτάνει απ' ευθείας στην αλήθεια χωρίς να περάσει μέσα από ερμηνευτικά σχήματα τα οποία δεν είναι απλώς περιττά· είναι ετερογενή, και συνεπώς αν παρεμβληθούν θα οδηγήσουν στη διαστρέβλωση. Το εκφραστικό πάθος του ρουμελιώτη ήρωα αποδεικνύεται το πιο αξιόπιστο αναγνωστικό κλειδί για το '21, γιατί μόνο έτσι θα διαβάσουμε σωστά ένα γεγονός ομοιογενές, ένα γεγονός που οφείλεται στο εκφραστικό πάθος. Κι επειδή η Επανάσταση δεν είναι απλό συμβάν αλλά κάτι που συμπεκνώνει το διαχρονικό νόημα της ελληνικής ιστορίας, ο Μακρυγιάννης γίνεται ομοούσιος με τον διαχρονικό Έλληνα. Δεν αποτελεί ιστορικό φαινόμενο αλλά ενσάρκωση μιας ιστορίας, η οποία αυτοαναιρείται εφόσον επαναλαμβάνεται συνεχώς γιά να καταδείξει πώς το υποκείμενο της αφήγησης διατηρεί την ταυτότητά του μέσα στο χρόνο. Ο γενναίος στρατηγός γίνεται «Ένας Έλληνας – ο Μακρυγιάννης».

ΑΛΛΑ ΑΣ ΜΗΝ ΠΡΟΤΡΕΧΟΥΜΕ. Το πώς ο Βλαχογιάννης επιτυγχάνει την ταύτιση του Μακρυγιάννη με την ιστορία δεν είναι κάτι απλό, και θα το διαπιστώσουμε στο τέλος της ανάγνωσης του Προλόγου. Για να φτάσουμε μέχρι εκεί πρέπει να σταθούμε στις ενδιάμεσες κατασκευές του, οι οποίες προετοιμάζουν το έδαφος. Η αμεσότητα και ο αυθορμητισμός που υποτίθεται ότι χαρακτηρίζουν τον Μακρυγιάννη έχουν, όπως είδαμε, πολλαπλές χρήσεις. Εκτός από την επιστημολογική τους διάσταση, επιτελούν και ένα άλλο έργο: μας αποθαρρύνουν εμμέσως να εφαρμόσουμε στα Απομνημονεύματά του τα όσα ισχύουν για την αυτοβιογραφία ως αφήγηση, δηλαδή ως είδος γραφής, με τους δικούς του κανόνες και τις δικές του ιδιότητες. Η πρώτη κίνηση του Βλαχογιάννη είναι να ορίσει τη σχέση του Μακρυγιάννη με την αυτοβιογραφία: «Ο Μακρυγιάννης, όπως ούδέποτε ανέγνωσεν απομνημονεύματα και δεν εγνώριζεν το είδος τούτο του γραφομένου λόγου, κατείχεν ασυνειδήτως εν τη ψυχή αυτού ίδιον όλως τύπον και έδωκεν εις ημάς έξοχον τούτου παράδειγμα». Κατ' αρχάς, όλοι δέχονται ότι ο αγράμματος Μακρυγιάννης αγνοούσε την αυτοβιογραφική αφήγηση ως είδος γραφής. Τούτο όμως δεν σημαίνει ότι όποιος αγνοεί τους κανόνες της αυτοβιογραφίας δεν υπόκειται σ' αυτούς. Και ούτε θα συνέφερε τον Βλαχογιάννη να ισχυριστεί κάτι τέτοιο. Εκείνο που θέλει να αποφύγει πάση θυσία είναι να λειτουργήσουν οι κανόνες του είδους ως σχήμα που μορφοποιεί την έκφραση του συγγραφέα, μετριάζοντας την αμεσότητά του. Γι' αυτό θα ισχυριστεί ότι ο Μακρυγιάννης «κατείχεν ασυνειδήτως εν τη ψυχή αυτού ίδιον όλως τύπον». Έτσι αποκλείεται η παρεμβολή ενός έξωθεν σχήματος, ενώ ταυτόχρονα ο Βλαχογιάννης διατηρεί το δικαίωμα να καταφύγει σε μια τέτοια ειδολογική προσέγγιση για να αντικρούσει την εξής συγκεκριμένη κατηγορία που, όπως μας λέει, κάποιοι διατύπωσαν εναντίον του αυτοβιογραφόμενου στρατηγού: «Ο Μακρυγιάννης πολύ ομιλεί περί αυτού». Η αντίδραση του Βλαχογιάννη είναι να παραδεχθεί ορισμένα ελαττώματα του συγγραφέα που δύσκολα κρύβονται, αν και σήμερα μια ανάλογη εκτίμηση θα ισοδυναμούσε σχεδόν με ασέβεια: «Πας αναγνώστης ευκόλως δύναται να παρατηρήσει ότι ο Μακρυγιάννης δεν είναι μεν μάταιος, ούτε αλαζών και καυχηματίας, πάντως όμως μέγα φρονεί περί εαυτού, λίαν ενδιαιρεί περί τας ιδίας πράξεις και τους ιδίους λόγους, όσον δε νομίζει ότι αυτός και πράττων και λέγων ευρίσκεται εν τω δικαίω, τόσον επιδεικνύει τους άλλους σφαλλόμενους, και λέγοντας και πράττοντας». Αυτά ως προς το «ψυχογράφημα» του Μακρυγιάννη, στο οποίο καταφεύγει συχνά ο Βλαχογιάννης για να στηρίξει την ανάγνωσή του. Ακολουθεί η κύρια απάντηση στη μομφή της περαιοτολογίας, η οποία είναι απολύτως εύστοχη επειδή ο Βλαχογιάννης αναγκάζεται προς στιγμήν να ξεχάσει τα όσα είχε πει για την ειλικρίνεια και τον αυθορμητισμό του συγγραφέα, και να επικαλεστεί τους γενικούς κανόνες που ισχύουν στο είδος. Όταν κρίνουμε έναν αυτοβιογραφούμενο, λέει, «πρέπει βεβαίως να μη λησμονώνται τα κατά μέρους περιστατικά του γράφοντος, ήτοι αι προηγούμεναι σχέσεις, η παρούσα πολιτική και κοινωνική θέσις αυτού, τα ιδιαίτερα πιθανά προσωπικά ελατήρια κλπ». Και το κυριότερο, δεν πρέπει να ξεχνάμε «ότι αυτή η φύσις των τοιούτων έργων είναι η προκαλούσα εις περαιοτολογίαν. Αυτή δε η θέσις του

επιχειρούντος να γράψη τα καθ' εαυτόν είναι η ποιούσα αυτόν να βλέπη πάντα τα συμβαίνοντα ως στρεφόμενα περί τον εαυτού βίον». Ξαφνικά έχουμε βρεθεί κάπου αλλού, πολύ μακριά από την άμεση και άδολη κατάθεση ψυχής που εντόπισε η ανάγνωση του Βλαχογιάννη στα Απομνημονεύματα. Βρισκόμαστε στο χώρο των παρεμβολών όπου κυριαρχούν οι συνθήκες γραφής, η ένταξη του συγγραφέα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο, τα προσωπικά ελατήρια. Ίσως γι' αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ότι στην παράγραφο περί αυτοβιογραφίας και των κανόνων της, το υποκείμενο είναι αφηρημένο, ο «γράφων», και το όνομα του Μακρυγιάννη δεν αναφέρεται ούτε μία φορά. Ο Βλαχογιάννης φαίνεται να κατάλαβε πόσο επικίνδυνο γίνεται το κείμενο και οι συνθήκες γραφής του όταν το πλησιάζει. Πράγμα όμως που αναγκάστηκε να κάνει γιά να απαλλάξει τον Μακρυγιάννη από τη μομφή της περαιοτολογίας.

ΜΕΤΑ ΤΙΣ ΓΕΝΙΚΕΣ αυτές και άκρως ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για το είδος των απομνημονευμάτων («η φύσις των τοιούτων έργων»), τις οποίες όμως θα πειύσει να ξεχάσει, ο Βλαχογιάννης επιχειρεί μια επισκόπηση και αποτίμηση των κειμένων που αφορούν την επανάσταση του '21. Η πρώτη διάκριση που εφαρμόζει είναι ανάμεσα στους λόγιους και τους αγωνιστές. Όπως θα περίμενε κανείς, αντιμετωπίζει τους πρώτους με καχυποψία, και ορισμένες φορές με απόλυτη περιφρόνηση, σχεδόν υβριστικά. Αρχίζει με το αρνητικό σχόλιο ότι «τοιαύτα έργα αποβλέπουσιν μεν εις τον καθαρώς φιλολογικόν σκοπόν... χρησιμεύουσιν όμως και εις την φιλοδοξίαν του γράφοντος, ως ανδρός σπουδαίως υπηρετήσαντος τη πατρίδι, πολλάκις δε και εις την υπεράσπισιν και απολογία του κόμματος ή του ανδρός υφ' όν ο γράψας έδρασεν». Αντίθετα οι αγράμματοι αγωνιστές δεν έχουν φιλολογικές, δηλαδή λογοτεχνικές όπως θα λέγαμε σήμερα, φιλοδοξίες επειδή «είναι... ισχυροτέρα παρά τούτοις ή παρά τοις λογίοις των συγγραφέων η ψυχική δύναμις και η εσωτερική ώθησις, ήτις αναγκάζει να λάβωσι την γραφήν». Το μεγαλύτερο λάθος όμως των λογίων, χειρότερο από τη φιλοδοξία και την ιδιοτέλεια, είναι για τον δημοτικιστή Βλαχογιάννη το πώς γράφουν: «παρέδωκαν εις ημάς την σύγχρονον αυτών ζωήν, τρόπον τινα βαλσαμώσαντες αυτήν και περισφίξαντες εντός των τετριμμένων ρακών της στενής αντιλήψεως, της σχολαστικότητας και της σοβαρευομένης πτωχοαλαζονείας αυτών, φιλοδοξούντων να παράσχωσι δείγματα συγγραφικά της προγονικής σοφίας άξια». Ο λόγος τους – «ελληνοφράγκικον» τον βαπτίζει ο Βλαχογιάννης – «φονεύων μάλλον ή ζωντανεύων το πνεύμα της εποχής», δεν θα μπορούσε ποτέ να αποδώσει «την αφυπνισθείσα ζωή του ελληνικού λαού, ωσει δι' αλληπαλλήλων εκρήξεων εκδηλουμένη». Αυτό μόνο ένας απλός άνθρωπος του λαού, γνήσιος και γνησίως αγράμματος ήταν σε θέση να το κάνει. «Το πνεύμα όμως της μεγάλης εκείνης εποχής και η μυριάμορφος εικών των εκτάκτων γεγονότων... μόνον δ' εν τοις έργοις των απαιδευτων και αγράμμάτων ανακλύπτουσιν εκπληκτικώς ζώντα ενώπιον των μεμαγευμένων οφθαλμών ημών». Κι επειδή κάποιοι ενδέχεται να αμφισβητήσουν τις ικανότητές τους, ο Βλαχογιάννης στο σημείο αυτό φιλοτεχνεί το πορτρέτο του χαρακτηριστικού «απαιδευτού και αγράμματος» της εποχής εκείνης, η οποία, όπως όλες οι εποχές που υπάρχουν μόνο στη φαντασία μας, έχει παρέλθει ανεπι-

στρεπті: «η εθνική ψυχή επάλλετο πλήρης σφρίγους εν τω στήθει και του τελευταίου στρατιώτη, και του χυδαιστάτου χωρικού. Τότε ηδύνατό τις να καλέσει εις ομιλίαν τον τυχόντα διαβάτην ουδήςποτε χωρίου ή κωμπολέως και ν' ακούση παρ' αυτού λόγους αθανάτους. Τότε ηδύνατο να είπη εις τινα χωρικόν «ψάλε» και να ενωτισθή αθανάτων ποιημάτων. Ηδύνατο να είπη «γράψε» και να γίνη αίτιος της δημιουργίας αθανάτου καλλιτεχνήματος».

Ο ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΟΜΩΣ δεν αρκείται στη βασική αυτή σύγκριση λογίων – ανθρώπων του λαού, την έκβαση της οποίας έχει προδιαγράψει ο μαχητικός δημοτικισμός του. Άλλος είναι ο τελικός σκοπός του: να μας πείσει ότι ο Μακρυγιάννης ξεχωρίζει και ανάμεσα στους αγράμματους αγωνιστές. Για να το πετύχει, κατατάσσει τα απομνημονεύματά τους σε κατηγορίες, με κριτήριο τον παράγοντα που μειώνει την αμεσότητά τους, δηλαδή τα «νοθεύει» κατά κάποιο τρόπο, και στη συνέχεια προσπαθεί να δείξει ότι ο Μακρυγιάννης δεν εμπίπτει σε καμία από αυτές. Η πρώτη κατηγορία ταυτίζεται με την *apologia pro vita sua*, όταν «αδικημένον εαυτόν νομίζων ο ανήρ παρά τε των συγχρόνων και των ύστερον γραψάντων, αναλαμβάνει το δυσχερές έργον να υπερασπίσει εαυτόν και να κατηγορήσει των αντιπάλων». Χαρακτηριστικό παράδειγμα η βιογραφία, ή μάλλον η αυτοβιογραφία σε τρίτο πρόσωπο, του Βαρνακιώτη, όπου διαβάζουμε την απολογία του για τη βαρύτατη μομφή ότι προσκύνησε τους Τούρκους και πρόδωσε την επανάσταση. Το ελάττωμα μια τέτοιας προσέγγισης είναι προφανές: ο συγγραφέας δεν μπορεί να είναι ούτε αυθόρμητος ούτε ανιδιοτελής ή «αφιλοκερδής», για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Βλαχογιάννη, επειδή θέλει πάνω απ' όλα να επιβάλει τη δική του εκδοχή. Απώτερος στόχος του δηλαδή, να οδηγηθεί ο αναγνώστης στο συμπέρασμα που δικαίανει την αρχική θέση του αφηγητή. Η δεύτερη κατηγορία, η οποία ελάχιστα διαφέρει από την πρώτη, περιλαμβάνει τα έργα που υιοθετούν την οπτική ενός συγκεκριμένου προσώπου. Εδώ υποδειγματική περίπτωση είναι ο Φωτάκος, ο «εποποιός και εξυμνητής» του Κολοκοτρώνη: «Ο δε κύριος σκοπός η απονομή δικαιοσύνης προς τον βίον και τα έργα του Θ. Κολοκοτρώνη, όν τιμά, θαυμάζει και λατρεύει». Ο Φωτάκος όμως έχει διαπράξει και άλλα ατοπήματα. Το πρώτο, ότι προσπάθησε να μιμηθεί τον Τρικούπη γράφοντας μια «γενική» ιστορία της Επανάστασης, πράγμα που τον ανάγκασε να μιλήσει για πράγματα τα οποία δεν έζησε ο ίδιος, αλλά άκουσε από άλλους ή διάβασε σε βιβλία. Η μίμηση όμως του Τρικούπη δεν σταμάτησε εκεί. Ο Φωτάκος, στον οποίο ο Βλαχογιάννης αναγνωρίζει, ή μάλλον καταλογίζει την «ευκολίαν μεθ' ής αφομοιούται προς την γλώσσαν των λογίων ήν μόλις αναγίνωσκε», νοθεύει την έκφρασή του επειδή «το γλωσσικόν αυτού αίσθημα είχε χαλαρωθεί». Όπως και ο εξίσου αμαθής Σπύρο-Μίλιος, επηρεάστηκε από την καθαρεύουσα, και το αποτέλεσμα ήταν μια γλώσσα μεικτή, και στο κείμενο του δεύτερου, με ασυνταξίες και σολοικισμούς που οφείλονται στον εκφραστικό συμβιβασμό. Κι αυτό μας φέρνει στην τρίτη και ευρύτερη κατηγορία όπου ο Βλαχογιάννης τοποθετεί όλα τα υπόλοιπα απομνημονεύματα των αγωνιστών, με μόνη και τιμητική εξαίρεση τον Μακρυγιάννη: είναι ο καίριος τομέας του εκφράζεσθαι, όπως θα έλεγε ο Λορεντζάτος. Ο Βλαχο-

γιάννης επισημαίνει ότι οι αγράμματοι αγωνιστές αναγκάστηκαν να ζητήσουν τη βοήθεια των λογίων οι οποίοι «φιλτράρησαν» τα λόγια τους. Ακόμα και ο δημοτικιστής Τερτσέτης έχει αλλοιώσει την καθ' υπαγόρευση διήγηση του Κολοκοτρώνη, ενώ στην περίπτωση του Γενναίου Κολοκοτρώνη και ίσως του Φωτάκου, ένα δεύτερο μάτι διάβασε το πρωτότυπο χειρόγραφο και ένα δεύτερο χέρι το «μετέφρασε» σε ημιλόγια γλώσσα.

ΑΝ ΚΑΙ Ο ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ εντοπίζει και αξιολογεί τα σχήματα που χρησιμοποιούν οι αγωνιστές για να διαβάσουν την ιστορία, ή τουλάχιστον μερικά από αυτά, το σχήμα το οποίο ο ίδιος χρησιμοποιεί για να διαβάσει τα απομνημονεύματά τους δεν τον απασχολεί καθόλου. Ίσως επειδή πιστεύει ότι το μόνο που κάνει είναι να εντοπίζει, με τις γνώσεις και την ευαισθησία του, ιδιότητες στα κείμενα και προθέσεις στους συγγραφείς τους. Μολονότι οι παρατηρήσεις του βρίσκουν κατά κανόνα το στόχο τους, δηλαδή πράγματι ο Τερτσέτης αλλοίωσε σε κάποιο βαθμό τα λόγια του Κολοκοτρώνη και ο Φωτάκος ή ο Σπυρο-Μίλιος προσπάθησαν να μιμηθούν τη λόγια γλώσσα, το πρόβλημα του σχήματος δεν παρακάμπτεται τόσο εύκολα. Κανείς δεν μπορεί να διαβάσει και να κρίνει τόσο αθώα: συνεπώς σχήμα ή, αν θέλετε, οπτική γωνία και προκαθορισμένη κατεύθυνση υπάρχει. Και δεν είναι άλλη από εκείνη που ορίσαμε επιγραμματικά στην αρχή, αλλά τώρα μπορούμε να δούμε πιο συγκεκριμένα πώς λειτουργεί: ο Βλαχογιάννης διαβάσει και κρίνει τα κείμενα των αγωνιστών με βάση μια κλίμακα αξιών, στην ανώτατη βαθμίδα της οποίας έχει τοποθετήσει την αμεσότητα και τη γνησιότητα της έκφρασης που αντιλαμβάνεται ως απουσία διαμεσολάβησης. Με αυτό το κριτήριο θεωρεί «νοθευμένα» και συνεπώς υποδεέστερα τα κείμενά τους σε σύγκριση με εκείνο του Μακρυγιάννη. Αν ο Φωτάκος δεν είχε υποκύψει στον πειρασμό να ακολουθήσει το παράδειγμα και τη γλώσσα του λόγιου Τρικούπη, γράφει, δεν θα είχαν ζημιωθεί «τα αξιόλογα υπό έποψιν αφελείας, διηγηματικού ενδιαφέροντος, χάριτος ύφους, παραστατικότητας και φαντασίας απομνημονεύματα του Φωτάκου, τα οποία άλλως μόνον προς του Μακρυγιάννη θα ηδύναντο να συγκριθώσι υπό φιλολογικήν έποψιν. Αι δε προμνησθείσαι αγαθαί συγγραφικάί ιδιότητες του Φωτάκου, αίτινες διεσώθησαν ένεκα του υπολειφθέντος αυτώ φυσικού στοιχείου της αντιλήψεως, εκφράσεως και παραστάσεως, εν πολύ μείζονι βαθμώ θα ευρίσκοντο παρ' αυτώ». Και αν δεν είχε μεσολαβήσει ο Τερτσέτης, η εξιστόρηση του Κολοκοτρώνη θα ήταν πραγματικό λογοτεχνικό αριστούργημα: «Ας φαντασθή τις τον γέροντα Κολοκοτρώνην γράφοντα ίδια χειρί ως διελέγετο και ηγόρευεν εν τοις στρατοπέδοις! Οποίος θησαυρός ποικίλων περιγραφών θα ήτο η διήγησις αυτού!».

Η ΣΥΓΚΡΙΣΗ με τον Μακρυγιάννη γίνεται ρητά. Όταν ο Βλαχογιάννης αναφέρεται στον απολογούμενο Βαρνακιώτη, μας διαβεβαιώνει ότι «Τοιούτος όμως σκοπός ή άλλος τις ανάλογος δεν υπήρχεν εις τον Μακρυγιάννην ότε αρχομένου του έτους 1829 απεφάσιζεν ούτος να γράψη τα καθ' εαυτόν». Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει όταν συγκρίνει τα Απομνημονεύματά του με την αφήγηση του Φωτάκου, ο οποίος προσπάθησε να γράψει την ιστορία της επανάστασης ως λόγιος, και ως συνήγορος

να υπερασπισθεί τον Κολοκοτρώνη: «Όλως τουναντίον όμως συνέβαιναν εις τον Μακρυγιάννην, όστις μόνο περί των εαυτού πράξεων και περί όσων αντελήφθη έγγραφεν· ενώ κατ' ουδενός αμύνεται, ούτε απολογείται, ειμή σπανίως μόνον και περί το τέλος του έργου αυτού εν παρεκβάσει, ελεύθερος όλως τοιούτων επηρεασμών, όπου ψέγει ή επαινεί πράττει τούτο κατ' ιδίαν αυτόβουλον γνώμην και έμπνευσιν». (Ξανά, το πόσο απέχει αυτή ή διαπίστωση του Βλαχογιάννη από την πραγματικότητα δεν θα μας απασχολήσει). Κατά πολύ ανώτερος αποδεικνύεται ο Μακρυγιάννης και στο επίπεδο της γλώσσας: «Υπό γλωσσικήν έποψιν το έργον του Μακρυγιάννη είναι το καθαρώτατον των ομοίων αυτώ και το μάλιστα απηλλαγμένον λογίας επιδράσεως». Ο Βλαχογιάννης παραδέχεται ότι ο εκλεκτός του αγράμματος αγωνιστής δεν θα μπορούσε να απομονωθεί εντελώς από την περιρρέουσα γλωσσική ατμόσφαιρα, διαπιστώνει όμως ότι «η εντεύθεν επίδρασις υπήρξεν παρ' αυτώ σχετικώς μικρά», και ότι «το ισχυρόν και ζωτικώτατον γλωσσικόν αυτού αίσημα υπέστη πολλαχόθεν ποικίλας τας επιδράσεις, αλλ' ασημάντως υπεχώρησεν εις αυτάς». Κι αν ρωτήσουμε ποια ήταν η αιτία που μπόρεσε να διατηρήσει ο Μακρυγιάννης την «καθαρότητα της γλωσσικής μορφής», ο Βλαχογιάννης θα μας υποδείξει να την αναζητήσουμε στο «ηθικόν σθένος και μάλιστα εις το βάθος το ψυχολογικόν του συγγραφέως».

ΕΧΟΝΤΑΣ ΑΝΤΙΔΙΑΣΤΕΙΛΕΙ τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη προς τα υπόλοιπα «νοθευμένα» παραδείγματα του είδους, ο Βλαχογιάννης αρχίζει να μιλάει πιο συγκεκριμένα και να εμβαθύνει, αποκαλύπτοντας έτσι τον κεντρικό πυρήνα της δικής του θεωρίας που έχει προδιαγράψει τις επιλογές και τις διαπιστώσεις του. Ίσως η καλύτερη πρόσβαση σ' αυτό το περίπλοκο, όπως θα δούμε, σύμπλεγμα εννοιών και τις τροπές του, είναι το φαινομενικά απλό ερώτημα, «Γιατί έγραψε ο Μακρυγιάννης τα απομνημονεύματά του;». Όπως είπαμε ήδη «κατ' ουδενός αμύνεται, ούτε απολογείται» σαν τον Βαρνακιώτη ή τον Φωτάκο, ή τουλάχιστον έτσι θέλει να πιστεύει ο Βλαχογιάννης. Τότε γιατί; Μια πρώτη ερμηνεία την έχει ήδη δώσει όταν αναφέρθηκε γενικά στην εσωτερική ώθηση που αισθάνθηκαν οι αγράμματοι αγωνιστές «να λάβωσι την γραφίδα»: μερικές φορές, μας λέει στην αρχή του Προλόγου έχοντας σίγουρα κατά νουν τον Μακρυγιάννη, η ανάγκη προέρχεται «εκ της αγνής και ειλικρινούς επιθυμίας να εκθέσωσι τα καθ' εαυτούς, άπερ νομίζουνσιν ενδιαφέροντα τοις ανθρώποις, πράγμα το οποίον ουχί φιλοδοξίαν φιλολογικήν, αλλ' ευγενή φιλοτιμίαν να καταστήσωσι τον βίον και τα έργα αυτών γνωστά τοις πάσι». Μήπως όμως ακόμα κι αυτή η αγνή και ειλικρινής επιθυμία δεν είναι τόσο ανιδιοτελής, αλλά κρύβει μέσα της κάποιο είδος φιλοδοξίας; Ο Βλαχογιάννης, προς τιμήν του, θέτει ευθέως το ερώτημα, και πριν απαντήσει παραδέχεται ότι ο Μακρυγιάννης «και ως στρατιωτικός και ως πολιτικός δεν ήτο απηλλαγμένος φιλοδοξίας». Και λίγο πάρα κάτω προσθέτει: «Ο Μακρυγιάννης, ανήρ ισχυρός και ουχί εκ των κοινών, δεν ήτο δυνατόν να μην είναι φιλοδοξος και φιλαυτος». Μήπως λοιπόν η αρχική ώθηση δόθηκε από τη φιλοδοξία και τη φιλαυτία; Για άλλη μια φορά ο Βλαχογιάννης πλησιάζει επικίνδυνα το χείλος της αυτοαναίρεσης. Ίσως από ευσυνειδησία ή, γιατί όχι; από αφέλεια, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι μιλάει για έναν δευτερεύοντα αγωνιστή που δεν

έχει ακόμα ανακηρυχθεί ενσάρκωση του νεοελληνισμού, ο Βλαχογιάννης αναγνωρίζει το προφανές και παραδέχεται τη φιλαυτία του Μακρυγιάννη, η οποία με τα Οράματα και Θάματα θα πάρει διαστάσεις παθολογίας (Ας θυμηθούμε ότι ο ίδιος χαρακτήρισε το τελευταίο «έργο ενός τρελού»). Οδός διαφυγής δεν φαίνεται να υπάρχει. Η φιλαυτία και η φιλοδοξία δεν μπορεί παρά να «νόθευσαν» σε κάποιο μέτρο το κείμενο του Μακρυγιάννη, το οποίο ο εκδότης του έχει ήδη ανακηρύξει πρότυπο ανιδιοτέλειας. Ο Βλαχογιάννης, αισθανόμενος την ανάγκη να βρει μια λύση, καταφεύγει σε ένα τέχνασμα τόσο χωλό ώστε να αποκαλύπτει το αδιέξοδο από το οποίο προσπαθεί μάταια να διαφύγει: στενεύει αυθαίρετα και ανεπίτρεπτα την έννοια της φιλοδοξίας, περιορίζοντάς την στη «φιλολογική», δηλαδή τη λογοτεχνική εκδοχή της. Στη συνέχεια δείχνει ότι ο Μακρυγιάννης δεν είχε τέτοιου είδους φιλοδοξία –θα μπορούσε ποτέ κανείς να ισχυριστεί το αντίθετο;– για να συμπεράνει ότι η φιλαυτία του δεν έπαιξε κανένα απολύτως ρόλο στη συγγραφή των Απομνημονευμάτων: «Ιδού λοιπόν το σαφέστατον τεκμήριον ότι ο Μακρυγιάννης γράφων δεν απέβλεπεν εις δόξαν συγγραφικήν, δεν εμμείτο αλλότριον παράδειγμα, δεν ήθελε να επιδείξει φώτα, ών ησθάνετο ότι το πνεύμα αυτού εστερείτο, και όμως αγαθή μοίρα επλημμύρει, αλλά μόνον εις την διάσωσιν των γεγονότων απέβλεπεν». Έτσι αποκλείεται ταχυδακτυλουργικά οποιοσδήποτε άλλος παράγοντας που θα μπορούσε, άμεσα ή έμμεσα, ηθελημένα ή ανεπίγνωστα, να «νοθεύσει» την αφήγηση του στρατηγού. Αν και ο Βλαχογιάννης έχει ήδη παραδεχθεί ότι ο μη αποστασιοποιημένος Μακρυγιάννης επηρεάζεται από τις βιωτικές σχέσεις, τα πάθη, τα προσωπικά ελατήρια και τα συμφέροντα, η πλήρης απουσία φιλολογικών φιλοδοξιών αποδεικνύει την ουσιαστική ανιδιοτελείά του που του επιτρέπει, ως φουστανελλοφόρος von Ranke, να παρουσιάζει όχι μόνο το παρελθόν αλλά και το παρόν wie es eigentlich gewesen ist, δηλαδή όπως πραγματικά είναι.

ΜΕΧΡΙ ΕΔΩ Η ΑΝΑΓΝΩΣΗ του Βλαχογιάννη έχει έναν έντονα αποφατικό χαρακτήρα: Ο Μακρυγιάννης δεν αμύνεται, δεν συνηγορεί, δεν μιμείται, δεν μιλάει για πράγματα που δεν γνώρισε από πρώτο χέρι, δεν επηρεάζεται από τη λόγια γλώσσα, δεν έχει λογοτεχνικές φιλοδοξίες... Είναι σαν να θέλει ο Βλαχογιάννης να εξαλείψει και την παραμικρή υποψία ετερότητας ή παρεμβολής που θα μπορούσαν να «κιβδηλεύσουν» την πρωταρχική, τη γνήσια πρόθεση του συγγραφέα των Απομνημονευμάτων να εκφραστεί άμεσα. Και, όπως συμβαίνει πάντα σε τέτοιες περιπτώσεις, η απουσία του εξωγενούς πιστοποιεί και συμβαδίζει με το εσωτερικό βάθος, για το οποίο ο Βλαχογιάννης μας έχει προετοιμάσει μεθοδικά. Από την πρώτη κιόλας σελίδα εντοπίζει τον εν τη ψυχή εδρεύοντα Λόγο που «δεν έχει ανάγκην των ψυχρών κανόνων της γραμματικής... ίνα εκδηλωθεί», και ακολουθούν αναφορές στο ψυχολογικό βάθος του Μακρυγιάννη, στις γνώμες που «εκπηδούν ως από κρατήρος εκ της ψυχής του συγγραφέως», στη γνώση του είδους των απομνημονευμάτων την οποία «κατέχει ασυνειδήτως εν τη ψυχή αυτού». Όταν λοιπόν το ερώτημα, «Γιατί έγραψε τα Απομνημονεύματά του;», η απάντηση του Βλαχογιάννη έρχεται φυσιολογικά: «η πρόθεσις αυτού ήτο όλως αγνή, εξ εμπνεύσεως τρόπον τινά ουχί δε εξ αφορμής τινός πραγματικής ηγηάσασα». Και λίγο παρακάτω: «Η ιδέα της συγγραφής εγεννή-

θη αυθορμήτως εν τη κεφαλή του Μακρυγιάννη. Τούτο δε είναι το σπουδαιότερον προσόν του έργου αυτού, η ειλικρίνεια του συγγραφέως, η απ' αυτού απουσία πάσης υστεροβουλίας». Δεν αρκεί όμως. Ο αυθορμητισμός (ή η αμεσότητα και η απουσία υστεροβουλίας εφόσον για τον Βλαχογιάννη οι εν λόγω έννοιες ταυτίζονται) αποτελεί απαραίτητη, αλλά όχι επαρκή συνθήκη, θα έλεγε ένας φιλόσοφος. Δηλαδή είναι μεν προϋπόθεση που θα πρέπει να ικανοποιηθεί, αλλά από μόνη της δεν μπορεί να μετατρέψει έναν οποιονδήποτε αυθόρμητο ή ανυστερόβουλο άνθρωπο σε Μακρυγιάννη. Χρειάζεται και κάτι άλλο. Και αυτό το κάτι άλλο, αυτό το επιπλέον που θα συνδυάσει την ιδιοφυΐα του ρουμελιώτη αγωνιστή με την ουσία της ελληνικότητας, αποτελεί τον τελικό προορισμό της ανάγνωσης του Βλαχογιάννη, προορισμό στον οποίο θα φτάσει με δύο συγκλίνουσες κινήσεις.

Η ΠΡΩΤΗ ΚΙΝΗΣΗ περνάει μέσα από το χώρο της αισθητικής: ο συγγραφέας των Απομνημονευμάτων «ήτο εκ φύσεως προωρισμένος καλλιτέχνης». Ο Βλαχογιάννης αναγνωρίζει «τον άνδρα τον έκτακτον», και εντοπίζει «φαινόμενα πνεύματος μεγαλοφυούς», «λαμπρότατα τεκμήρια της πνευματικής αυτού υπεροχής» και «την αφομοιωτικήν δύναμιν του ποιητού, ήτις συλλαμβάνει, εξωραίζει και αποδίδει... όχι το πλήθος των ξηρών γεγονότων, αλλά τα καίρια μετά φιλοκάλου εκλογής». Τα ελαττώματα δεν λείπουν, όπως θα περίμενε κανείς από έναν απαίδευτο συγγραφέα, όσο ιδιοφυής και να είναι. Υπάρχουν επαναλήψεις και χάσματα, οι συνεχείς παρεκβάσεις του γίνονται μονότονες, έχει τάσεις μακρηγορίας κ.λπ., σημειώνει αμερόληπτα ο Βλαχογιάννης, ο οποίος αποδεικνύεται πιο αυστηρός και πιο δίκαιος κριτής από τον Σεφέρη. Αλλά οι αρετές υπερβαίνουν κατά πολύ τις όποιες κακοτεχνίες. Τα Απομνημονεύματα, «από του σημείου καθ' ό ως ιδέα και ως έμπνευσις εφύησαν το πρώτον εν τη κεφαλή τούτου μέχρι της πλήρους και τελείας πραγματώσεως αυτών διαπνέονται όχι μόνον υπό της αλήθειας της ιστορικής, αλλά και υπό βαθυτάτης αισθητικής ειλικρινείας». Επανερχόμενος στο προσφιλές του θέμα, την προσωπικότητα του Μακρυγιάννη, ο Βλαχογιάννης καταγράφει τις ποικίλες αισθητικές ασχολίες του εκ φύσεως προωρισμένου καλλιτέχνη: ήταν καλλίφωνος και του άρεσε να αυτοσχεδιάζει τα δικά του δημοτικά τραγούδια, αγαπούσε τη ζωγραφική, όπως αποδεικνύεται από τους πίνακες που παρήγγειλε στον Π. Ζωγράφο και τα ψηφιδωτά στον κήπο του, θαύμαζε τα αρχαία αγάλματα, του άρεσαν τα ωραία όπλα, «ήτο φιλανθής και φιλόκαλος εν γένει». Ακόμα και τα «όνειρα αυτού έχουσί τι το δραματικώς ωραίον».

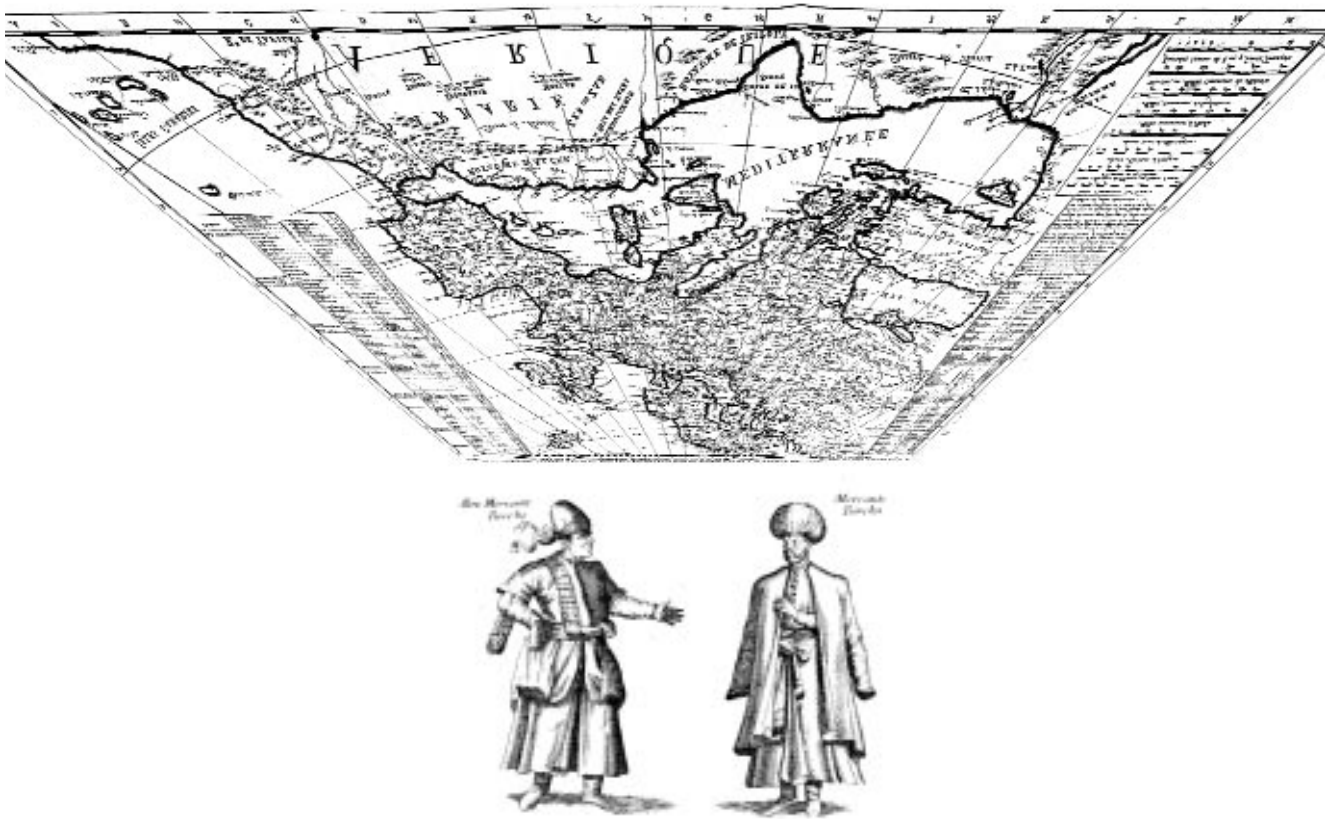
ΚΑΙ ΠΑΛΙ ΟΜΩΣ, οι εντυπωσιακές επιδόσεις του γενναίου στρατηγού στον τομέα της αισθητικής μπορεί μεν να μας αποκαλύπτουν έναν πραγματικό καλλιτέχνη στο πρόσωπο του αρχηγού της Εκτελεστικής Δυνάμεως Πελοποννήσου, αλλά δεν αρκούν για ένα «εθνικό σύμβολο». Ο Βλαχογιάννης προφανώς το αντιλαμβάνεται, και στο σημείο αυτό κάνει τη δεύτερη κίνηση, εισάγοντας μια τελική διάκριση που θα του επιτρέψει να το κατασκευάσει. Υπάρχουν, μας λέει, δύο ειδών καλλιτέχνες. Στο πρώτο ανήκουν οι «αυτοδημιουργοί», δηλαδή οι καθαροί καλλιτέχνες, όπως θα λέγαμε σήμερα, οι οποίοι κινούνται σε ένα χώρο που οι ίδιοι δημιούργησαν με τη φαντασία τους. Είναι «οι ισχυρώς προσωπικοί

συγγραφείς» και τα έργα τους χαρακτηρίζονται «υποκειμενικά» επειδή αντανakλούν «την εσωτερική του εν τη ψυχή αυτών κόσμου ζωήν». Ο Μακρυγιάννης δεν ανήκει στην εν λόγω κατηγορία, αν και ως συγγραφέας «είναι επίφθονος και θαυμασμού άξιος εις πάντα ποθούντα ομοίως να αφήσει οπίσω αυτού έργον τόσον παλλόμενον υπό ζωής και ωραιότητας», και παρά το γεγονός ότι το έργο του «το ποιητικόν ή φανταστικόν, υπό την καλλιτεχνικήν έποψιν, στοιχείον αφθονεί... και θέλγει εξίσου όσον και το πραγματικόν». Και δεν ανήκει στην πρώτη κατηγορία των αμιγών καλλιτεχνών γιατί ανήκει, και μάλιστα υποδειγματικά, στη δεύτερη. Να πώς την ορίζει ο Βλαχογιάννης, κι ας διαβάσουμε τα λόγια του πολύ προσεκτικά: «Υπάρχουν όμως αφ' ετέρου έργα καλλιτεχνικά εγκλείοντα αυτήν την Ζωήν και την Αλήθειαν, οι δε πλαστοουργήσαντες αυτά μόνον ως έμπνουν, ένθεον όργανον εχρήσιμευσαν εν τη ασυνειδήτω μέθη του πνεύματος αυτών. Εις τα έργα τούτα μυρία χείρες αόρατοι, και ολόκληρον έθνος και ολόκληρη φυλή συνειργάσθησαν μετ' Εκείνου, όστις όχι κατά μόνας, άγρυπνος ημέρας και νυκτός, ουδέ δ' υδρώτος και αίματος, αλλά χαίρων και μακάριος εν τη θεία γαλήνη αυτού έγραψε τα άνωθεν υπαγορευθέντα. Τοιαύτα έργα είναι τα δια τον εθνικόν χαρακτήρα υπερέχοντα». (Έμφαση στο πρωτότυπο). Αν υπάρχει μία παράγραφος η οποία συνοψίζει τέλεια την ουσία του «μακρυγιαννισμού», είναι αυτή που μόλις διαβάσαμε. Τον συνοψίζει και ταυτόχρονα τον εγκαινιάζει. Και τούτο σημαίνει ότι όσοι έγραψαν μετά τον Βλαχογιάννη αναγκάστηκαν απλώς να τη σχολιάσουν και σε τελική ανάλυση να την επαναλάβουν.

ΕΤΣΙ, ΔΗΛΑΔΗ με την άνωθεν υπαγόρευση, ολοκληρώνει ο Βλαχογιάννης την κατασκευή του ερμηνευτικού σχήματός του. Γι' αυτό αν διαβάσουμε τον Πρόλογο Ξανά από την αρχή, ξέροντας όμως πώς θα καταλήξει, τα διάφορα νήματα που τον συνθέτουν αποκτούν τώρα την πραγματική τους σημασία.

ΔΙΑΠΙΣΤΩΝΟΥΜΕ ΕΠΙΣΗΣ ότι ο Βλαχογιάννης μας έχει και πάλι προιδεάσει: όταν αναφέρθηκε στα απομνημονεύματα των αγράμματων και απαίδευτων αγωνιστών, είχε πει ότι υπάκουσαν στην έντονη εσωτερική ώθηση να εκφραστούν, και στη συνέχεια φιλοτέχνησε, όπως είδαμε, την εξωραϊσμένη εικόνα μιας κατά φαντασίαν Ελλάδας η οποία δεν υπάρχει πια, μιας Ελλάδας όπου «η εθνική ψυχή επάλλετο πλήρης σφρίγγους εν τω στήθει και του τελευταίου στρατιώτου και του χυδαιοτάτου χωρικού». Ο τόνος του είναι σαφώς ρητορικός, και ο όρος «εθνική ψυχή» δεν προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση, επειδή ταιριάζει απόλυτα με τα στερεότυπα που όλοι έχουμε ακούσει άπειρες φορές και περιμένουμε να ξανακούσουμε σε τέτοιες περιστάσεις. Ακριβώς σε τούτο το σημείο παρεμβάλλεται το εξής σχόλιο, το οποίο θα μας φαινόταν υπερβολικό και μάλλον αυθαίρετο αν το εκλαμβάναμε κυριολεκτικά, αλλά το δεχόμαστε ως αναμενόμενο μέσα στη ρητορική έξαρση του Βλαχογιάννη: «Ίσως αυτή η φωνή της εθνικής ψυχής είναι η ψιθυρίσασα εις το ους του Μακρυγιάννη την ιεράν παραγγελίαν της συγγραφής του παρόντος έργου. Είναι δε τούτο αναμφισβητήτως το γνησιώτερον και καθαρώτατον κάτοπτρον των χρόνων εις ούς αναφέρεται». Μόνο στο τέλος της ανάγνωσης του Προλόγου θα συλλάβουμε το πραγματικό νόημα αυτής της παρατήρησης. Η ιδέα ότι η

εθνική ψυχή χρησιμοποιεί τον Μακρυγιάννη ως «έμπνουν, ένθεον όργανον» το οποίο καταγράφει πιστά τα «άνωθεν υπαγορευθέντα», δεν είναι ρητορική υπερβολή, αλλά το θεμελιώδες ερμηνευτικό σχήμα του Βλαχογιάννη. Να λοιπόν γιατί θεωρεί το καταχωνιασμένο χειρόγραφο του αγράμματου αγωνιστή «γνησιώτατον και καθαρότατον κάτοπτρον», ομοούσιο στο πάθος του με το αντικείμενο που αφηγείται. Ή γιατί ο Μακρυγιάννης «υπήκουσεν εις το αφάνες εκείνο βαθύ και εσώτερον κέλευσμα δια του οποίου δημιουργούνται τα μεγάλα έργα». Και πάνω απ' όλα, να γιατί δεν έγραψε τα Απομνημονεύματά του για να δικαιώσει τις πράξεις του όπως ο Βαρνακιώτης, ή για να μιμηθεί τον Τρικούπη όπως ο Φωτάκος, ή μέσω του Τερτσέτη όπως ο Κολοκοτρώνης. Η κρυστάλλινη ειλικρίνεια, η αμεσότητα, ο απόλυτος αυθορμητισμός του, όλα αυτά για τον Βλαχογιάννη σημαίνουν την πλήρη απουσία οποιασδήποτε ετερότητας, επεξεργασίας ή διαμεσολάβησης. Έτσι ο «καθαρός» Μακρυγιάννης του, το πρωτοπαλικάρο των δημοτικών στον αγώνα κατά της καθαρεύουσας, θα γίνει το ιδανικό «όργανο» της εθνικής ψυχής.

Η ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΕΙΝΑΙ προφανής και άκρως ιδιότυπη, όπως θα δούμε. Και όχι μόνο. Μας επιτρέπει επίσης να διαπιστώσουμε ότι η εικόνα του Μακρυγιάννη συντίθεται από τέτοιου είδους ζεύξεις αντιθέτων: ο συγγραφέας των Απομνημονευμάτων χαρακτηρίζεται αμαθής και ταυτόχρονα σοφός· εμπαθής, μέχρι και άδικος αλλά ακριβής· «έχει την αφομοιωτικήν δύναμιν του ποιητού ήτις... δεν αποβάλλει την ικανότητα της αντικειμενικής αντιλήψεως»· είναι «εκ φύσεως προσωρισμένος καλλιτέχνης», διαβάζει όμως την ιστορία καλύτερα από τους ιστορικούς· απλός αλλά με μεγάλο ψυχολογικό βάθος. Αν και ο Βλαχογιάννης αποφεύγει να υπερασπίσει την ερμηνευτική μέθοδό του, σίγουρα δεν θα δεχόταν τη μομφή ότι αντιφάσκει, και θα αντέτεινε πως δεν πρόκειται για κανονικές αντιφάσεις όπου το ένα σκέλος συνυπάρχει παρτακτικά με το άλλο και συνεπώς το υπομονεύει· αντίθετα, θα έλεγε, πρόκειται για σχέσεις αιτίου-αιτιατού. Δηλαδή ο Μακρυγιάννης δεν ήταν και αμαθής και σοφός, αλλά σοφός επειδή ήταν αμαθής. Τι μπορεί να σημαίνει αυτό; Ίσως θα πρέπει να αντισταθούμε στον πειρασμό να θεωρήσουμε μια τόσο αρμονική σύνθεση αντιθέσεων αλάθητη ένδειξη για την παρουσία κάποιας πρωταρχικής μεταφυσικής ουσίας. Η διάγνωση μπορεί να είναι ορθή, παραμένει όμως υπερβολικά γενική, αφηρημένη και κυρίως πρόωρη. Γιατί όποια και να αποδειχθεί τελικά η εσώτατη μεταφυσική πηγή που εμπεριέχει και συγχρόνως αίρει τις εν λόγω αντιφάσεις, ο μακρυγιαννισμός του Βλαχογιάννη αποτελεί τη σύνθεση, ή καλύτερα, το σημείο όπου συγκλίνουν διάφοροι κοινόι τόποι. Μερικούς τους έχουμε ήδη επισημάνει: π.χ. ο αμαθής που αποδεικνύεται πιο ουσιαστικά σοφός από τους λεγόμενους σοφούς, ή ο απλός άνθρωπος του λαού

που μπορεί ακόμα να επικοινωνεί με το χθόνιο πνεύμα επειδή δεν έχει μολυνθεί από τα τεχνητά και αλλότρια σχήματα. Αυτά τα στερεότυπα ο Βλαχογιάννης δεν τα ανακαλύπτει ενώ διαβάζει τον Μακρυγιάννη, όπως σίγουρα θα ήθελε να πιστεύει ο ίδιος· αντίθετα, τα δανείζεται από την περιρρέουσα θεωρητική ατμόσφαιρα, (η οποία με τη σειρά της τα είχε δανειστεί από τον γερμανικό ρομαντισμό), για να διαβάσει τα Απομνημονεύματα. Το ίδιο συμβαίνει και με δύο άλλους κοινότατους τόπους: ο πρώτος αποδίδει στον ποιητή –και ο Μακρυγιάννης αντιμετωπίζεται κατά κάποιο τρόπο ως ποιητής– την ικανότητα να αντικρίζει τη βαθιά κρυμμένη ουσία των πραγμάτων, σε αντίθεση με τον επιστήμονα ή μάλλον τον λόγιο, σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, ο οποίος είναι καταδικασμένος να παραμένει στην επιφάνεια και, ακόμα χειρότερο, να διαστρέφει ό,τι αγγίζει. Ο δεύτερος κοινός τόπος παραπέμπει ευθέως στην ιδεολογία του δημοτικισμού, κι έχει να κάνει με τη ζωντανή, «φυσιολογική» γλώσσα του Μακρυγιάννη, τη γλώσσα του λαού. Να πώς σχολιάζει αυτή την τόσο σημαντική διάσταση ο Βλαχογιάννης: «Τοιαύτη γλώσσα εύρεν άξιον αυτής όργανον, το πνεύμα του Μακρυγιάννη. Έγραφεν ούτος καθ' υπαγόρευσιν τρόπον τινά φωνής αγνώστου και μυστηριώδους, ήτις ήτο η φωνή του έθνους αυτού. Αι λέξεις και αι φράσεις ήρχοντο αυθόρμητοι. Διαγραφάι και διορθώσεις ήσαν άγνωστοι αυτώ. Αι ιδέαι εγεννώντο ενδεδυμέναι ευθύς το τελικόν αυτών γλωσσικόν ένδυμα. Αι λέξεις ουδέποτε εχρησίμευσαν ως ψιμμύθια προς απάτην ή υποκρισίαν εις τον συγγραφέαν. Σκέψις και έκφρασις εταυτίσθησαν εν αυτώ πάντοτε. Ο Μακρυγιάννης δεν εσκέπτετο άλλως και άλλως έπειτα εξέφραζε τον λογισμόν αυτού. Αλλ' έγραφεν ως εσκέπτετο». (Έμφαση στο πρωτότυπο).

ΑΚΟΜΑ ΚΙ ΑΝ ΔΕΧΘΟΥΜΕ ότι στις συγκεκριμένες περιπτώσεις ο Βλαχογιάννης σύμφωνα με τη δική του λογική τουλάχιστον, δεν υποπίπτει σε αντιφάσεις, στον Πρόλογο υπάρχουν κάποιες άλλες ανακολουθίες ή αντινομίες, πολύ πιο ουσιαστικές επειδή συγκροτούν τη θεωρία του, και τις οποίες προφανώς δεν αντιλαμβάνεται. Η πρώτη διατρέχει ολόκληρο το κείμενο, και συνοψίζεται ως εξής: ο Μακρυγιάννης εμφανίζεται απόλυτα αυθόρμητος και την ίδια στιγμή απόλυτα εξαρτημένος και ετερόβουλος. Ας θυμηθούμε πρώτα τι λέει επί λέξει ο Βλαχογιάννης όταν αναφέρεται στους λόγους που τον έκαναν να γράψει τα Απομνημονεύματά του: «η πρόθεσις αυτού ήτο όλως αγνή, εξ εμπνεύσεως τρόπον τινά ουχί δε εξ αφορμής τινός πραγματικής πηγάσασα». Και λίγο παρακάτω με μεγαλύτερη σαφήνεια: «Η ιδέα της συγγραφής εγεννήθη αυθορμήτως εν τη κεφαλή του Μακρυγιάννη». Κι όμως, ο ίδιος ισχυρίζεται επίσης ότι «την ιεράν παραγγελίαν της συγγραφής του παρόντος έργου» του την είχε ψιθυρίσει στο αφτί η φωνή της εθνικής ψυχής. (Κάτι ανάλογο κάνει και η γλώσσα η οποία βρίσκεται στο πρόσωπό του το «άξιον αυτής όργανον»). Πώς μπορεί να συμβαίνουν και τα δύο; Ο Πρόλογος δεν μας διαφωτίζει. Θα ήταν όμως άδικο να ερμηνεύσουμε τη σιωπή του ως ένοχη αποσιώπηση. Από τον Βλαχογιάννη λείπει εντελώς η αναστοχαστική διάσταση. Δηλαδή δεν μπορεί να μιλήσει για το σχήμα που χρησιμοποιεί όταν διαβάζει τον Μακρυγιάννη, ακριβώς επειδή μιλάει μέσα απ' αυτό. Όμως η ανάλυση του κειμένου του οφείλει να ανασύρει στην επιφάνεια ό,τι ο ίδιος προϋποθέτει ανεπίγνωστα. Η συγκεκριμένη

αντίφαση προκύπτει επειδή έχουμε να κάνουμε με δύο διαφορετικά επίπεδα. Το πρώτο και χαμηλότερο είναι, παραδόξως, το επίπεδο της ιστορίας και της γραφής, εκεί όπου οι άνθρωποι δεν μπορούν εξ ορισμού να φτάσουν άμεσα στην αλήθεια γιατί τους εμποδίζει η ιστορικά καθορισμένη οπτική τους γωνία. Και όταν αποφασίζουν να καταγράψουν τις αναμνήσεις τους αναγκάζονται να περάσουν την αφήγηση μέσα από φίλτρα που νοθεύουν την «εκφραστική τους ειλικρίνεια»: προκαταλήψεις, σκοπιμότητες, συμφέροντα, φιλοδοξία, ο πόθος της προσωπικής δικαίωσης ή η αδήριτη ανάγκη να υιοθετήσουν την πάντα εντοπισμένη οπτική του αφηγητή. Ο Βλαχογιάννης προσπαθεί να μας πείσει ότι τίποτα από τα παραπάνω δεν άγγιξε τον ειλικρινή και ανιδιοτελή Μακρυγιάννη. Αυτό εννοεί όταν χαρακτηρίζει την πρόθεσή του «όλως αγνή» και όταν επιμένει ότι «η ιδέα της συγγραφής εγεννήθη αυθορμήτως». Αλλά γι' αυτόν ακριβώς το λόγο –κι εδώ βρίσκεται το κείμενο σημείο του Προλόγου– η εθνική ψυχή διάλεξε τον καθαρό και απαλλαγμένο από υστεροβουλίες και διαμεσολαβήσεις γενναίο στρατηγό για να τον ανεβάσει στο δεύτερο και ουσιαστικό επίπεδο, εκεί όπου θα του υπαγορεύσει την υπόγεια και διαχρονική αλήθεια της: «Η δια της γραφίδος αυτού ρέουσα πηγή ζωής ήρχετο μακρόθεν, λίαν μακρόθεν, εκ των βαθυρρίζων θεμελίων της φυλής και του έθνους εις ον ανήκεν». Για να το πούμε διαφορετικά, η αυτονομία του Μακρυγιάννη αναιρείται στο δεύτερο επίπεδο επειδή αποδείχθηκε τόσο απόλυτη στο πρώτο. Δηλαδή η μη υπαγωγή του στις ιστορικές περιστάσεις και στις συνθήκες γραφής αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για να γίνει το ιδανικό «όργανον» που θα επαναλάβει πιστά και συνεπώς παθητικά τα λόγια του έθνους. Και πάλι το σχήμα αυτό ο Βλαχογιάννης δεν το ανακάλυψε διαβάζοντας τα Απομνημονεύματα, αλλά ούτε και το έβγαλε από το μυαλό του. Ο Μακρυγιάννης φαίνεται να ακολουθεί ένα πολύ παλιό πρότυπο καθιερωμένο από τη χριστιανική παράδοση: τον ασκητή-άγιο, ο οποίος, απομονωμένος στην ερημιά, καταφέρνει να απαλλαγεί από τα προσωπικά, κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα –δηλαδή από όλες τις κατά Βλαχογιάννη παρεμβολές– όχι για να εκφράσει μια υπέρτατα ειλικρινή ή πρωτότυπη άποψη, αλλά για να μεταφέρει σε όσους δεν μπορούν να «ασκηθούν» τα λόγια του Θεού ανόθευτα, την άνωθεν παραδιδόμενη απόλυτη αλήθεια. Μόνο που στην περίπτωση του Μακρυγιάννη δεν μιλάει ο Θεός αλλά το Έθνος, που με τον τρόπο αυτό αποκτά ιδιότητες θεϊκές. Και το οποίο φυσικά μιλάει για τον εαυτό του, δηλαδή για την ελληνικότητα, με όρους θεολογικούς, ήτοι, μη ιστορικούς. Συνεπώς δεν είναι ο Μακρυγιάννης που γράφει την αυτοβιογραφία του «χαίρων και μακάριος εν τη θεία γαλήνη αυτού», αλλά η ίδια η εθνική ψυχή που υπαγορεύει τη δική της αυτοβιογραφία στον Μακρυγιάννη. Τα Απομνημονεύματα, αυτό το αυθόρμητο κείμενο που υποτίθεται ότι επιτυγχάνει όσο κανένα άλλο την καθαρή έκφραση, γράφτηκε καθ' υπαγόρευσιν.

Ο ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΡΑΒΛΕΠΕΙ ότι η κατάργηση της διαμεσολάβησης συνιστά και κατάργηση της ιστορίας. Και είναι αναγκασμένος να το παραβλέψει για τον εξής λόγο: πιστεύει ότι ο Μακρυγιάννης του διαβάζει σωστά την ουσία της ελληνικής ιστορίας επειδή αποδεικνύεται ομοούσιος με αυτή (και κατ' επέκταση την ενσαρκώνει στο σύνολό της – το σημείο τούτο θα τονίσει ιδιαίτερα ο Σεφέρης) χωρίς όμως να υπόκειται, όπως οι άλλοι,

στην ιστορικότητα της εποχής που έζησε. Η εμπλοκή του στα συγκεκριμένα γεγονότα γίνεται απλώς η αφορμή να επιδείξει μια στάση που είναι, σύμφωνα με τον Βλαχογιάννη και τους υπόλοιπους αναγνώστες των Απομνημονευμάτων, ουσιαστικά, δηλαδή διαχρονικά ελληνική. Αλλά για να επιβληθεί ένας τέτοιος κατ'εξοχήν μεταφυσικός τρόπος θεώρησης της ιστορίας, πρέπει να συνοδεύεται από μια εξίσου μεταφυσική θεώρηση της ανάγνωσης. Η οποία, κατά τον Βλαχογιάννη, δεν είναι ερμηνεία και κατασκευή αλλά αυθεντική αναπαραγωγή και γραμμική επανάληψη. Δηλαδή, η εθνική ψυχή μιλάει στο αυτί του Μακρυγιάννη, στη συνέχεια τα λόγια της βγαίνουν αυτούσια από το στόμα του και φτάνουν στα αυτιά μας. Το σχήμα προϋποθέτει ρόλους ευδιάκριτους: Ξέρουμε ανά πάσα στιγμή ποιος μιλάει σε ποιον, και ποιος ακούει ποιον, ενώ το μήνυμα παραμένει αναλλοίωτο – να γιατί δεν πρέπει να υπάρχουν παρεμβολές. Για να καταλάβουμε όμως πώς λειτουργεί πραγματικά και η ανάγνωση και η ιστορία, δεν πρέπει να τις δούμε σαν έναν μίαντα που μεταφέρει ιδέες, νοήματα ή εντολές. Ίσως θα ήταν καλύτερα να φανταστούμε έναν αφελή (ή εξαιρετικά πανούργο) εγγαστρίμυθο, ο οποίος υποδύεται ταυτόχρονα και το ανδρίκελο, και συνεπώς βάζει λόγο στο δικό του στόμα, για να ανακαλύψει τελικά ό,τι ο ίδιος λέει. Στην περίπτωση του Μακρυγιάννη το σχήμα αυτό λειτουργήσει υποδειγματικά, και προς όφελός του και εις βάρος του. Ο γενναίος στρατηγός δεν είναι μόνο ένας «πατρίδοφύλακας», όπως αυτοχαρακτηρίζεται στα Οράματα και Θάματα: είναι ο άνθρωπος του οποίου τα συμφέροντα, οι φιλοδοξίες και οι προκαταλήψεις συνθέτουν το λόγο της πατρίδας που υποτίθεται ότι ακούει και καταγράφει παθητικά. Κι επειδή ένα τέτοιο σχήμα, αν δεν αμφισβητηθεί, ενδέχεται να επαναληφθεί με τους ρόλους αντεστραμμένους, το ίδιο θα κάνουν στον Μακρυγιάννη οι αναγνώστες του, επιτείνοντας την ειρωνεία και δειρύνοντας την εμβέλεια της έτσι ώστε να περιλαμβάνει και τους ίδιους. Ο ρουμελιώτης ήρωας θα γίνει η αυθεντική φωνή του έθνους και ταυτόχρονα το «όργανον» του Βλαχογιάννη και όσων απεκάλεσαν τα Απομνημονεύματά του «Ευαγγέλιο του Νεοελληνισμού», επειδή μπόρεσαν κι αυτοί με τη σειρά τους να ακούσουν έκθαμβοι τα λόγια του, που δεν ήταν άλλα από τη δική τους ιδεολογία την οποία είχαν φροντίσει να ψιθυρίσουν «εις το ους του».

ΣΥΝΟΨΙΖΟΝΤΑΣ, στο κείμενο του Μακρυγιάννη και στον μακρυγιαννισμό γενικότερα, το ποιος μιλάει και ποιος ακούει, το τι κατασκευάζεται και τι ανακαλύπτεται, δεν είναι θέμα απλό, αλλά εξαιρετικά περίπλοκο. Και επί πλέον είναι θέμα που αν τεθεί ρητά γίνεται άκρως επικίνδυνο. Αλλά ο Πρόλογος του Βλαχογιάννη εγκαινιάζει και κάποιες άλλες, ανάλογες απορίες και αντιφάσεις. Για παράδειγμα, πώς καταφέρνει ο Μακρυγιάννης να είναι ιδιοφυής, «ανήρ ισχυρός και ουχί εκ των κοινών», «το άτομον το έκτακτον» που ξεχωρίζει μέσα στο πλήθος, σε μια Ελλάδα όπου ο τελευταίος στρατιώτης και ο χυδαιότατος χωρικός εκστόμιζαν αθανάτους λόγους και δημιουργούσαν αθάνατα ποιήματα για όποιον περαστικό τους τα ζητούσε; Ή, για να αναφερθούμε σε κάτι εντελώς διαφορετικό, πώς κατάφερε να γράψει μια υποδειγματικά αυτοβιογραφική αφήγηση στην οποία όμως δεν ισχύουν οι κανόνες του συγκεκριμένου είδους γραφής; Για τις απαιτήσεις θα πρέπει να περιμένουμε τις αναγνώσεις του Θεοτοκά,

του Σεφέρη και του Λορεντζάτου, αλλά πριν εγκαταλείψουμε τον Βλαχογιάννη θα πρέπει να σταθούμε σε μια άλλη βασική αντίφαση, η οποία δεν εντοπίζεται μέσα στο κείμενο του Μακρυγιάννη αλλά στη σχέση που αναγκαστικά το συνδέει με τους αναγνώστες του. Ο Βλαχογιάννης, όπως είδαμε, το διαβάει με φόντο τον αγώνα των δημοτικιστών. Η αξία του στη συγκεκριμένη συγκυρία είναι προφανής: τα Απομνημονεύματα όχι μόνο αποτελούν υπόδειγμα λαϊκής σοφίας και αισθητικής τελειότητας, αλλά περιέχουν επίσης πλήθος αρνητικών σχολίων για τους «λογιώτατους» –στα μεγαγενέστερα Οράματα και Θάματα τα σχόλια θα γίνουν ακόμα πιο δηκτικά– που συμπίπτουν απολύτως με τα αισθήματα των μαχόμενων δημοτικιστών: οι οποίοι φυσικά έσπευσαν να τα επαναλάβουν με έκδηλη επιδοκμασία. Ο Βλαχογιάννης όμως δεν αντιλαμβάνεται ότι εκτός από το περιεχόμενο των σχολίων του Μακρυγιάννη που καταγγέλλουν τους λόγιους, θα έπρεπε επίσης να τον προβληματίσει η δική του σχέση με το κείμενο. Η οποία –κι εδώ έχουμε άλλη μία χαρακτηριστικά ειρωνική αντιστροφή– είναι μια εξ ορισμού σχέση «λόγια». Η αβελψία, διόλου τυχαία ή αποφεύξιμη, μας αποκαλύπτει τις θεωρητικές αδυναμίες και αντιφάσεις του δημοτικισμού. Το θέμα θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, αλλά αξίζει να χαράξουμε τις γενικές γραμμές του. Όποιος διαβάει σήμερα τα κλασικά κείμενα του δημοτικισμού, και ο Πρόλογος του Βλαχογιάννη ανήκει σε αυτή την κατηγορία, διαπιστώνει ότι το μένος κατά της καθαρεύουσας μεταφράζεται σε καθολική απόρριψη κάθε έννοιας διαμεσολάβησης εν ονόματι του «φυσιολογικού», θέσης άκρως μεταφυσικής. Και ταυτόχρονα θέση άκρως αντιφατική εφόσον αυτοαναιρείται διότι ο Βλαχογιάννης δεν μπορεί να επαναλάβει το κείμενο, όπως ο Μακρυγιάννης υποτίθεται ότι επαναλαμβάνει τα λόγια της πατρίδας, αλλά αναγκάζεται να το ερμηνεύσει, να το αναλύσει, να το σχολιάσει. Δηλαδή να το καταστήσει αντικείμενο προβληματισμού. Για παράδειγμα, το εισαγωγικό του ερώτημα: «Πώς είναι δυνατό ένας αγράμματος να γράψει ένα αριστούργημα», είναι κατ'εξοχήν ερώτημα λογίου, εφόσον θέτει θέμα προϋποθέσεων που πρέπει να ισχύουν για να συμβεί κάτι. Το «φυσιολογικό» δεν διερωτάται αν, γιατί, και πώς είναι φυσιολογικό, εφόσον η βασική αυτή ιδιότητά του καταργείται τη στιγμή που τίθενται τέτοιου είδους ερωτήματα και όχι από τις απαντήσεις τους. Και, ακόμα πιο ουσιαστικά, ο Βλαχογιάννης δεν αντιλαμβάνεται επίσης την ακούσια ειρωνική αντιστροφή της δικής του θέσης, εφόσον αυτό που επιδιώκει, δηλαδή η κάθαρση του Μακρυγιάννη από τα ιστορικά συμφραζόμενα και οποιαδήποτε ετερότητα που μπορεί να τον μολύνει, επαναλαμβάνει υποδειγματικά την κίνηση της καθαρεύουσας την οποία καταγγέλλει.

Η ΛΕΓΟΜΕΝΗ «εκ του σύνεγγυς ανάγνωση» –αν έτσι αποδίδουμε στα ελληνικά τον όρο close reading– δεν περιορίζεται στη σχολαστική ανάλυση ενός κείμενου. Γιατί το κείμενο, εκτός από όσα μας λέει, προσπαθεί πάντα να αποκλείσει άλλα τόσα. Ο Πρόλογος του Βλαχογιάννη δεν αποτελεί εξαίρεση: προβάλλει την δική του αναγνωστική εκδοχή για τα Απομνημονεύματα, ενώ ταυτόχρονα, είτε το κάνει συνειδητά είτε όχι, θέλει να αντικρούσει κάποιες άλλες. Κι επειδή η εκδοχή του είναι μεταφυσική, εκείνο που σε τελική ανάλυση αναγκάζεται να καταργήσει είναι, όπως είδαμε, η ιστορία. Πράγμα παράξενο –ή

μήπως όχι;– δεδομένου ότι ο Βλαχογιάννης βρίσκεται κάπου ανάμεσα στο λογοτέχνη και τον ιστοριοδίφη. Το λογοτεχνικό του έργο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ελεγειακή ηθογραφία της ρουμελιώτικης λεβεντιάς ή μάλλον της ανάνησής της σ'έναν κόσμο πεπτωκότα, όπου έχει μείνει μόνο ο απόηχος εκείνων των ηρωικών χρόνων, όπως τον ζωντάνευε στα παραμύθια που του έλεγε όταν ήταν παιδί ή σουλιώτισσα βάρβα του στον Έπαχτο. Ο νέος μετεπαναστατικός κόσμος δεν έχει θέση για τον αδικημένο και πλέον περιττό ήρωα, όπως δεν έχει και για το γέρο Κώστα-Γίδα, έναν ελάσσονα Μακρυγιάννη, που στο διήγημα του Βλαχογιάννη «Ο Αγωνιστής», αντικρίζει την Αθήνα και λέει: «Έπρεπε 'γω να ξαναπάρου τα β'νά, κεφάλια να κόβου από βουλευτάδες και καλαμαράδες...» Με αυτά τα δύσκολα και μεταβατικά χρόνια, και με «Τα παληκάρια τα παλιά» ασχολήθηκε ο λογοτέχνης Βλαχογιάννης. Κι όπως είπαμε ήταν ο πρώτος και ο μόνος που έθεσε θέμα ιστορικής αξιοπιστίας του Μακρυγιάννη, από επαγγελματική κεκτημένη ταχύτητα ίσως. Αλλά το έκανε με έναν τρόπο που επέτρεψε στους μετέπειτα αναγνώστες των Απομνημονευμάτων να μην το ξαναθέσουν με τη συνείδηση καθαρή. Όποιος πιστεύει στη φωνή του έθνους, οφείλει να πιστεύει και στην αξιοπιστία της.

ΑΛΛΑ Η ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ της ιστορίας δεν περιορίζεται στην άγνοια των ιστορικά καθορισμένων σχημάτων μέσα από τα οποία ο Μακρυγιάννης αποδίδει νόημα σε όσα συμβαίνουν γύρω του. Συντελείται και στο επίπεδο της κανονικής ιστοριογραφίας, εφόσον έτσι παρακάμπτονται ή υποβαθμίζονται τα εξακριβώσιμα στοιχεία τα οποία αποτελούν την απαραίτητη πρώτη ύλη της. Όταν τα σημαντικά έρχονται «άνωθεν», «κάτωθεν» ή «λίαν μακρόθεν», τα συγκεκριμένα γεγονότα υποβαθμίζονται, επει-

δή ανάγονται σε αυτά χωρίς να προβάλλουν την παραμικρή αντίσταση. Αν και στην αρχή του Προλόγου ο Βλαχογιάννης γράφει, αναφερόμενος στην αξιοπιστία των Απομνημονευμάτων, ότι οι δικές του εκτιμήσεις «προκύπτουν εκ της μελέτης του βίου αυτού στηριζομένης επί τε του έργου και της αλληλογραφίας του και επί πλείστων άλλων ιστορικών πηγών», μας διαβεβαιώνει επίσης ότι ο αναγνώστης «Δύναται... να σχηματίσει την γνώμην ταύτην και μόνον εκ της απλής αναγνώσεως του έργου, άνευ άλλου βοηθήματος». Γιατί άραγε; Στο όνομα ποιας μεθοδολογίας δεν θα πρέπει να αντιπαραβάλουμε τα όσα ισχυρίζεται ο Μακρυγιάννης με τις μαρτυρίες άλλων ή τα πορίσματα της ιστορικής έρευνας; Ιδίως όταν πρόκειται για αμφιλεγόμενα σημεία, όπως ο ρόλος που έπαιξε στον εμφύλιο πόλεμο, στο κίνημα για το σύνταγμα ή στη διαμάχη αυτοχθόνων και ετεροχθόνων; Φυσικά, ο Βλαχογιάννης θα μπορούσε να αντιτείνει ότι σε κάποιο άλλο σημείο του Προλόγου έχει προτρέψει τον αναγνώστη να ελέγχει τις πράξεις του στρατηγού, κι ότι ο ίδιος έχει παραδεχθεί πως ο Μακρυγιάννης ήταν ορισμένες φορές ανακριβής και άδικος. Αν όμως όλα αυτά ισχύουν, τότε το έργο του Βλαχογιάννη και όποιου αποδέχεται την ερμηνεία του, συνίσταται στο να διακρίνει ανάμεσα στα λόγια του Μακρυγιάννη που οφείλονται στην ανθρώπινη αδυναμία, και στα λόγια που υπαγόρευσε η «ψυχή του έθνους». Και αυτό, αν το καλοσκεφτούμε, μας οδηγεί στο εξής αναπόφευκτο και αναπάντεχο συμπέρασμα: για να αποκαλυφθεί η βαθύτερη, μεταφυσική αλήθεια, ανεξάρτητη από εκείνον που διαβάει τα Απομνημονεύματα, θα πρέπει να προηγηθεί η αναγνωστική επιλογή ενός συγκεκριμένου ατόμου. Δηλαδή του Βλαχογιάννη, του Θεοτοκά, του Σεφέρη και του Λορεντζάτου.